ВІДКРИТТЯ ЗНАХІДКИ

Великі мандрівники

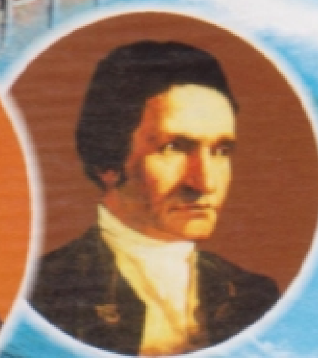

ЗМІСТ

ВІКІНГИ:

ВІДВАЖНІ МОРЕПЛАВЦІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

• *Так виглядав відчайдушний вікінг-воїн у запалі битви.*

З тривогою позирали на спокійне море одинадцять століть тому мешканці європейського узбережжя. Адже щомиті могли там з'явитися строкаті вітрила вузьких кораблів з високо здибленими форштевнями. І горе тоді — з цих суден вискакували безжальні воїни. Палали міста, гинули мирні мешканці, а переможці завантажували свої судна багатою здобиччю. Німці й французи називали їх норманами («норд» — північ, «манн» — людина), тобто північними людьми. Самі вони іменували себе вікінгами, а на Русі були знані як варяги. Сувора природа споконвічної батьківщини цих морських розбійників, Скандинавія, не надто сприяла землеробству. Зростання чисельності населення штовхало цих відчайдушних людей шукати щастя за морем. Тож і вирушали від рідних берегів експедиції, які об'єднували десятки суден, кожне з яких могло вмістити до 30 воїнів. Саги, одне з нечисленних джерел знань про життя вікінгів, оповідають про флотилії з 200—300 суден, але це, напевно, поетичне перебільшення. Очолював ескадру конунґ, якого ще називали морським королем. У нього не було власної землі, він усе життя проводив у плаваннях і «ніколи не спав під закопченим дахом». Для конунґів корабель був не тільки домівкою чи транспортним засобом, а нерідко й домовиною. З розкопок та й з писемних джерел відомий обряд поховання вікінгів у човні.

Скандинавські завойовники залишили незгладимий слід в історії Європи. Вони грабували не тільки прибережні місцевості — їм вдавалося захоплювати цілі міста, такі як

• *На таких кораблях — «дракарах» — вирушали вікінги в свої походи за здобиччю. Судно несло один прямий парус, який допомагав рухатися за сприятливого вітру, проте головною рушійною силою слугували весла. Завдяки цьому кораблі могли рухатися за будь-якої погоди. В 1898 році 12 молодих норвежців, збудувавши точну копію одного з дракарів, довели високі мореплавні якості древніх суден: на своїй копії вони успішно перетнули Північну Атлантику, як це робили їхні предки.*

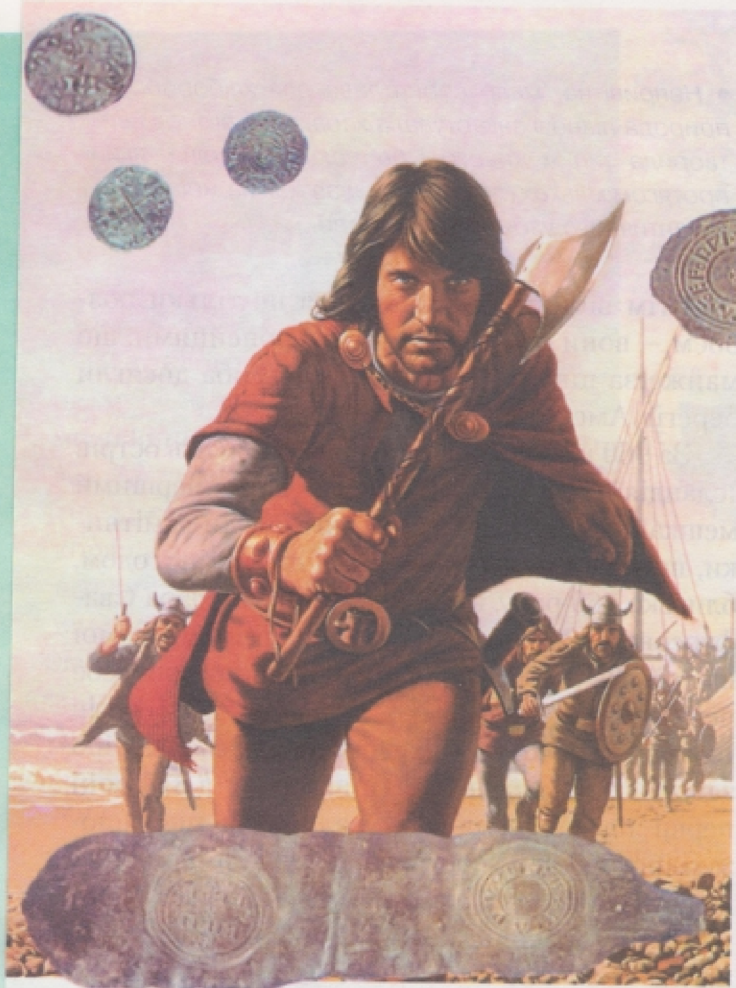
Париж чи Севілья. Як відлуння тих часів, збереглася назва місцевості у Франції — Нормандія. Це герцогство заснували нормани, які отримали від французького короля землі на півночі Франції. Нащадки нормандських вікінгів завоювали в 1066 році Англію, а на півдні досягли Апеннін, де захопили Південну Італію й острів Сицилію.

• *Непривітна, мало сприятлива для хліборобства природа півночі загартувала характери вікінгів і витворила тип мужнього і безжального воїна, який протягом кількох століть навіював жах на мешканців атлантичного узбережжя Європи.*

Втім вікінги прославилися не тільки розбоєм,— вони стали першими європейцями, що майже за півтисячоліття до Колумба досягли берегів Америки.

За 960 кілометрів від Норвегії лежить острів Ісландія («Крижана країна»). Його першими мешканцями стали ірландські монахи-самітники, що з'явилися тут ще в VII столітті. Згодом, близько 860 року, корабель вікінга Гардара Сварфарсона штормом віднесло до берега невідомої на той час землі. Так вікінги відкрили для себе цей суворий край. Про плавання до берегів Ісландії та про її колонізацію оповідає «Сага про заволодіння землею». Приблизно в 874 році перші поселенці облаштувались на південно-західному березі острова, неподалік гарячих джерел, де заснували поселення Рейк'явік (зараз це місто — столиця Республіки Ісландія).

Морські подорожі вікінгів.
Маршрути походів у Європі.
• *Вікінг у бойових обладунках (внизу).*

Населення Ісландії потребувало хліба, овочів, солі, лісу, палива, металів і багато чого іншого, необхідного для життя. У пошуках деревини й палива колоністи відкрили Ґренландію («Зелену землю»), яку від Ісландії відділяє протока завширшки 260 кілометрів. Переважна більшість поверхні острова вкрита кригою, лише південно-західна його частина протягом короткого полярного літа встигає встелитися яскравою луговою рослинністю, завдяки якій цей найбільший у світі острів і отримав свою назву.

На початку X століття вікінга Гунбйорна бурею віднесло на північний захід Атлантики і він пристав до одного з островів, розташованого на південь від Ґренландії. Зі свого човна мандрівник побачив високі засніжені гори. На пошуки цієї землі вирушив Ерік Рудий — герой одноіменної саги, змушений втікати з батьківщини за скоєне вбивство. Він відкрив Ґренландію, дав їй це ім'я, а згодом привів сюди поселенців.

Десь близько 986 року ще один шукач пригод, Б'ярні Херюлфсон, відплив з Ісландії в Ґренландію, але збився з курсу і його човен віднесло далеко на захід. Через деякий час мандрівник розгледів обриси якоїсь землі, про що згодом розповів одноплемінникам. Знайти ці землі вирішив Лейф Ейріксон, син Еріка Рудого. Пливучи на південний захід, він спершу відкрив безлюдний кам'янистий острів, який нарік «Хелюландом» («Країною плаского каміння»). Згодом вікінги побачили вкритий лісом берег, тому цей острів назвали Маркланд («Лісовий край»). Ще за два дні плавання Лейф пристав до берега, вкритого рясною зеленою травою. Цей острів отримав назву Вінланд («Виноградний край»). Це сталося близько 1000 року. На березі Лейф із супутниками спорудили собі житло, в якому

• Пошуки здобичі штовхали вікінгів на розбійницькі набіги. Ілюстрація (вгорі) показує висадку на берег і напад норманів на прибережне селище. Нижче — металева пластина з викарбуваними, але ще не вирубаними монетами.

• Матриця, за допомогою якої карбували монети (внизу).

• Малюнок на гобелені (зліва) відтворює вторгнення 1066 року в Англію вікінгів — нащадків завойовників Нормандії.

• Оповідачі саг користувалися повагою серед вікінгів. На малюнку справа (на суміжній сторінці) зображено такого співця в колі скандинавської родини.

змогли перезимувати. Про ці події оповідається в «Сказаннях про ґренландців». Лейф отримав прізвисько «Щасливий». Пізніше на захід вирушив і його брат, Торвальд, але загинув від рук тубільців (корінних мешканців). Через деякий час у Вінланд відправився Торфін Карлсефні. Він подорожував трьома човнами — разом з домочадцями та худобою. Там у нього народився син — очевидно, це був перший європеєць, який з'явився на світ в Америці. Але через сутички з місцевим населенням поселенцям довелося повернутися. В цьому «Сказанні...» йдеться також про мандри Фрейдіс Еріксдотер (дочки Еріка Рудого) до Вінланду. Вона досягла Вінланда, але чвари та розбрат в експедиції призвели до трагедії: Фрейдіс знищила всіх жінок.

Ірландські літописи свідчать, що поселення вікінгів на Вінланді існувало щонайменше кілька десятиліть. Востаннє про нього згадується 1121 року. Подальша доля колоністів Вінланда захована в імлі віків, невідомо навіть, де саме знаходилась ця загадкова земля. Деякі вчені вважають, що це острів Ньюфаундленд, — адже саме там знайдено рештки нормандського поселення. Конгрес США в 1965 році постановив щороку 9 жовтня святкувати «День вікінга», а в Бостоні встановлено пам'ятник Лейфу Ейріксону — першому європейцю, що ступив на землю Америки.

О БОГИ, БОГИ...

Войовничому характеру вікінгів цілком відповідали їхні боги. За древніми віруваннями, ці боги мешкали у величній цитаделі — Асгарді, яка височіть посеред Мідгарду — світу людей. Стіни й вежі цієї фортеці сягають неба, а від ворогів її захищають височенні мури й неприступні скелі. Найголовніший серед богів — Один, творець Всесвіту, повелитель валькірій, володар Валгали — палацу, де бенкетують душі полеглих у битвах безстрашних воїнів. Він — бог бурі й часто сідлає шаленого восьминогого коня Слейпніра. Один часто мандрує своїми світами з посохом у руці в образі такого собі одноокого старого під крислатим капелюхом (як він зображений вгорі справа).

Захищає Мідгард від велетнів Тор, бог грому. У нього є свої скарби: молот М'єльнір, пояс Сили і залізні рукавиці. Внизу зображено Тора в момент його боротьби із Світовим Змієм, поруч — статуетка Тора з його молотом.

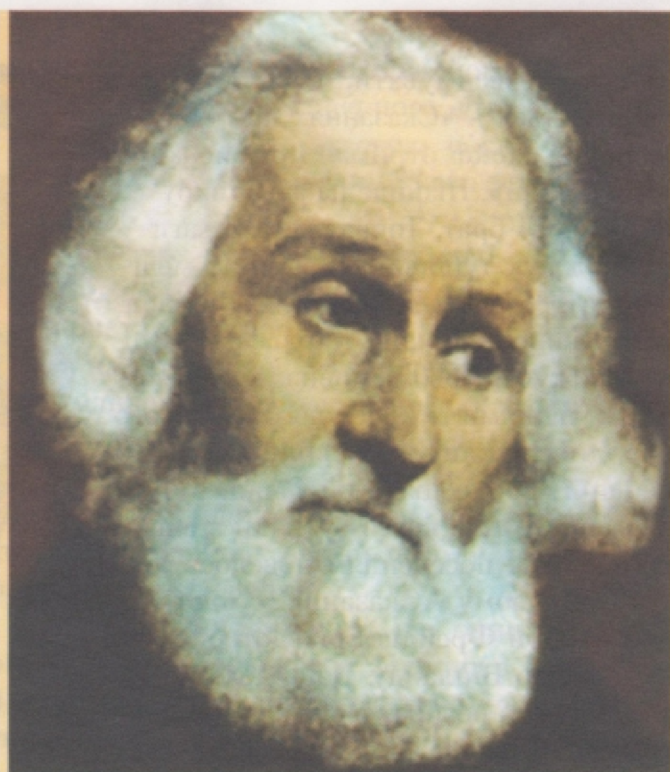
МАРКО ПОЛО:

ПАЛОМНИЦТВО ДО КРАЇН СХОДУ

«Государі й імператори, королі, герцоги та маркізи, графи, лицарі й громадяни, і всі, хто бажає дізнатись про різні народи, про розмаїття країн світу, візьміть цю книгу і примусьте себе її почитати...». Так починається книга венеціанського мандрівника Марко Поло, в якій оповідається про звичаї й правителів, про єдинорогів і диких слонів, про прянощі й алое — про все, що йому довелося побачити протягом дивовижної подорожі до Китаю.

Марко Поло народився у Венеції 1254 року в сім'ї потомствених купців. У той час Венеція була могутньою торговельною імперією, яка контролювала мережу морських шляхів із Середземного моря в Чорне. Свій вплив вона також просувала на Схід, на той час підкорений монголо-татарськими племенами.

Батько й дядько майбутнього мандрівника — Нікколо і Маттео Поло 1260 року здійснили ризиковану подорож: пройшовши Булгар і Бухару, вони приєднались до каравану, який прямував до двору Хубілай-хана, монгольського імператора Китаю. Мандрівка тривала цілий рік. Братів Поло з усіма належними почестями прийняли в палаці хана. Монгольський імператор навіть виявив цікавість до їхньої віри, бо його мати свого часу навернулась до християнства. Хубілай-хан допоміг повернутись на батьківщину братам Поло і вручив їм послання до Папи римського. У зверненні до глави католицької церкви він просив прислати до ханського двору 100 християнських теологів та масла з світильника храму Гроба Господнього в Єрусалимі.

• Брати Нікколо й Маттео з молодим Марко Поло вирушають з Венеції на Схід, до Хубілай-хана. Фрагмент мініатюри зі старовинного французького манускрипта XIV століття — «Книги про Великого хана».

У свою другу подорож брати Поло взяли й 17-річного юнака, Марко. З собою вони везли призначені східному володарю послання й дарунки від Папи. Небезпечна, сповнена пригод мандрівка тривала три з половиною роки. Хана вони знайшли в літній резиденції в Шангту. Юний Марко справив на хана таке добре враження, що незабаром став його особистим посланцем. При дворі великого хана він засвоїв звичаї цієї казкової країни й вивчив чотири мови. Згодом у своїй книзі він писав, що Китай «найбільший, найкращий у світі», а місто Ганьчжоу «найкраще, найвеличніше у світі». 17 років Марко Поло служив своєму володарю. Його обов'язком було роз'їжджати монгольською імперією з краю в край і збирати для хана відомості — про всі дивні звичаї та явища, які зустрінуться на його шляху. Марко побував у багатьох азіатських країнах. Його книга розповідає про землі від Арменії до Кореї, від Монго-

лії й Сибіру до Південної Індії. Лише однієї «дрібнички» Марко Поло не описав у своїй книзі: як не дивно, в його знаменитій праці жодним словом не згадується Велика китайська стіна!

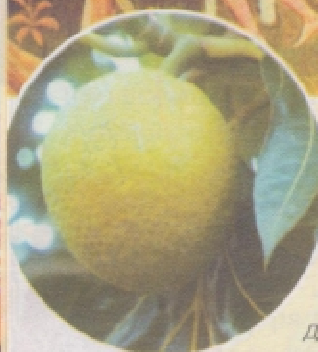
Бажання повернутися на батьківщину ніколи не полишало мандрівників. Врешті-решт брати Поло отримали 1292 року дозвіл повернутися разом з Марко на батьківщину. Хан неохоче прощався з сім'єю Поло, але надав всілякої підтримки для повернення додому. У зворотню дорогу вони виступили як почесний ескорт татарської принцеси, яка їхала до свого нареченого в Персію. Для супроводу спорядили цілу ескадру, що складалася з 14 чотирищоглових кораблів. Флотилія пройшла Суматру, Нікобарські й Андаманські острови, Шрі-Ланку, потім обігнула Індію. Лише протягом першого етапу цієї подорожі з Китаю загинуло близько 600 чоловік.

Маршрути подорожей Марко, його батька Нікколо та дядька Маттео до Китаю.

• Незважаючи на те, що чудовиськ, подібних зображеному на старовинній гравюрі (ліворуч) киту-змії, яка нібито здатна перекинути морський корабель, ніколи не існувало, морські подорожі за часів Марко Поло, дійсно, були надзвичайно небезпечними.

• Брати Поло з молодим Марко (в зеленому вбранні) вручають папське послання та масло зі світильника храму Гроба Господнього в Єрусалимі китайському правителю — Хубілай-хану. Мініатюра 1400 року.

• Одне з описаних Марко Поло «чудес» — «пальмове вино» і «хлібне дерево». Художник XV століття не зовсім точно зобразив сцену: насправді в їжу вживаються варені чи печені плоди цієї рослини (зліва).

• Паперові гроші китайців так вразили сучасників Марко Поло, що вони сприйняли розповідь про них за чистісіньку вигадку. Хоча існування песиголовців (малюнок внизу) у них сумнівів не викликало...

Повернення на вітчизну тривало понад два роки. На щастя, відважним мандрівникам вдалося подолати всі небезпеки довгої дороги і 1295 року живими й здоровими повернутися до Венеції. Вони стали першими європейцями, які побачили зоряне небо екватора.

Через рік Марко Поло, який командував уже власним кораблем, під час воєнних дій проти Генуї потрапив у полон і його ув'язнили до темниці. Там він зустрів повістяра, автора лицарських романів Рустичелло (Рустичано) з Пізи, який і записав надзвичайні пригоди Марко Поло за 26 років його мандрів.

Сучасники скептично поставилися до цієї дивовижної оповіді й назвали книгу Марко «Книгою чудес». У ті часи людям легше було повірити в існування чаклуна, здатного змінювати погоду в околиці, чи в казкового птаха Рух, аніж допустити, що існує країна з розвинутою транспортною системою, пожежною службою та гарячим водопостачанням. І вже зовсім казковим здавалось їм, щоб володар країни піклувався про найбідніших своїх підданих...

• Ліворуч — песиголовці, оповіді про яких, очевидно, Марко Поло почув «від людей достойних, довіри гідних».

• Внизу — середньовічна гравюра із зображенням птаха Рух. Вважалось, що цей птах міг водночас підняти трьох слонів!

• Ханський флот (зі старовинної гравюри).

Після трьох років ув'язнення, в 1299 році, Марко Поло отримав свободу. Займався торгівлею, одружився, став батьком трьох дочок. Помер у Венеції 1324 року.

За переказами, тривалий час друзі Марко наполегливо прохали його, щоб він вилучив із книги усі небилиці. На що той відказував: «Я не написав і половини того, що мені довелося побачити». Лише згодом книгу Марко Поло почали сприймати не як збірник вигадок, а як джерело важливих відомостей про азіатські країни. Вона справила значний вплив на наступні покоління мандрівників.

У бібліотеці іспанського міста Севілья зберігається старовинна, написана латиною книга з численними помітками на полях. Ці нотатки зробив моряк з Генуї — Христофор Колумб, а книга, що разом зі своїм господарем перетнула Атлантику — «Подорожі» Марко Поло.

• Повернення Марко, Маттео і Нікколо Поло до своєї рідної домівки у Венеції (зі старовинної гравюри).

• Вигляд на арсенал у Венеції. Фрагмент картини Джованні Каналетто. Італія, XVIII століття.

Онук Чинґісхана

Вгорі зображені онук Чингісхана — Хубілай-хан (1215–1294) та його дружина (праворуч). Хубілай-хан заснував китайську династію Юань (з 1271 року). За час свого правління показав себе не лише талановитим полководцем, підкоривши південь Китаю, але й мудрим правителем. Протягом його правління збудовано канал від Жовтої ріки до Пекіну, щоб кораблі могли підніматися до нової величної столиці. Також було прокладено понад тисячу кілометрів брукованих доріг, що сприяло розвитку торгівлі.

Не покладаючись на адміністрацію завойованої країни, Хубілай охоче приймав на службу чужинців, особливо якщо вони відзначались розумом, кмітливістю і спостережливістю, як наймолодший Поло. При дворі хана молодий Марко провів близько 17 років, виконуючи особисті доручення свого володаря.

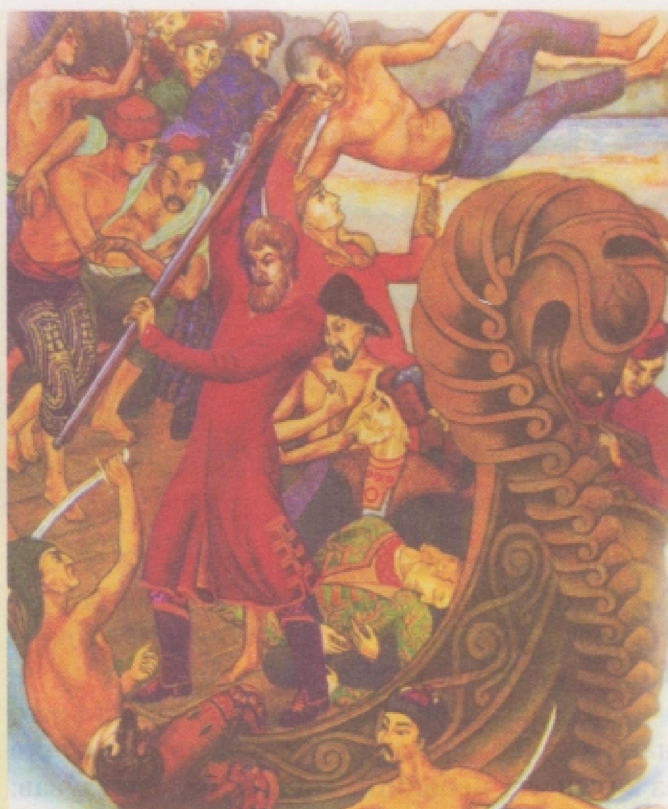

АФАНАСІЙ НІКІТІН:
ПОДОРОЖ ЗА ТРИ МОРЯ

Знаменитий російський історик М. М. Карамзін (1766—1826) знайшов рукописну книгу подорожніх нотаток Афанасія Нікітіна. Учений дав їй назву «Ходіння за три моря», і весь світ довідався про чудесну мандрівку, здійснену тверським купцем до Індії. Про життя Афанасія Нікітіна до подорожі немає достовірних відомостей, невідомо навіть коли він народився. Єдине джерело відомостей про життя купця з Твері,— це щоденники його подорожі.

У ті часи мешканці князівства Московського, завдяки невгамовним купцям, мали деяке уявлення про країни Сходу. Ще років за тридцять до мандрівки Афанасія Нікітіна в Московії з'явилася рукописна книга з древнім «Сказанням про Індію багату». В ній оповідалося про чудеса далекого краю: палаци з чистого золота, легендарного птаха-фенікса, велетнів.

1466 року Іван III, великий князь московський, відрядив свого посла до двору шаха Ширвану. До складу цієї країни входили Баку, Дербент, Шемаха та інші прикаспійські міста. У відповідь від шаха до Москви теж прибув посол, Хасан-бек. Афанасій Нікітін виклопотав собі дозвіл супроводити на Схід караван посла. Хасан-бек віз до двору свого правителя дорогоцінний дар московського князя – 90 мисливських птахів, ловчих кречетів. Окрім Афанасія Нікітіна, в каравані

було ще понад 20 московитів. Важкий і небезпечний шлях подорожі проліг по Волзі. Два з чотирьох кораблів експедиції захопила орда астраханського князя Касима, а ще один розбило бурею поблизу дагестанської фортеці Тарки. Місцеві мешканці, кайтаки, розграбували вантаж, а людей захопили в полон. Путь продовжив лише один човен, який і досяг Дербента. Завдяки втручанню ширванського шаха бранців звільнили, та допомоги для повернення додому не надали.

Афанасій Нікітін продовжив подорож, вирушивши вздовж морського берега в Баку. Згодом подався «за море», в Чапакур, де провів півроку. В іранській області Мазендаран він прожив ще сім місяців, а далі через Ельбрус рушив на південь. Пересуваючись від однієї фортеці до іншої, навесні 1469 року тверський купець дістався до міста Старий Ормуз на березі Перської затоки. Тут він придбав собі коня, якого взяв із собою у плавання морем. За шість тижнів судно кинуло якір у гавані Чаул, що на заході Індії. Звідси Афанасій Нікітін на своєму жеребці досяг Джуніра. Місцевий правитель,

• *Так описав місто Ормуз Афанасій Нікітін: «А Ормуз — на острові, і всякий день море на нього наступає по два рази... Великий сонця жар в Ормузі — людину спалить». Розфарбована старовинна гравюра.*

Карта подорожі Афанасія Нікітіна. Каспійське, Аравійське та Чорне — три моря «ходінь Афанасія». Нижче — фрагмент літопису з переказом «Ходінь...» Афанасія Нікітіна.

намісник Асад-хан, спробував навернути мандрівника до ісламу. Але тверянин виявив стійкість щодо своїх переконань. Подальший його шлях проліг до столиці мусульманської держави Декан, до міста Бідар. Там він з цікавістю спостерігав бойових слонів, ручних мавп, оглядав незвичні храми, а також уклав путівник, де вказав відстані до Калькутти, Цейлону, Бірми, Китаю.

Війни, які вели між собою азіатські правителі, ускладнювали повернення на батьківщину. Та все ж навесні 1472 року Афанасій Нікітін вирушив у дорогу назад. Залишивши Бідар, він ще п'ять місяців провів у місті Кулурі, відомому своїми алмазними копальнями. На його шляху лежав Голконд, славний своїми скарбами. Побував він також у Гульбарзі з його величезними мавзолеями й врешті-решт вийшов до моря в Дамбулі. Під час плавання до Ормузу буря віднесла корабель з Афанасієм Нікітіним до берегів Абіссінії. Там він вперше зустрів чорношкірих людей. Від Ормуза він подався на Шираз, далі — через Ісфаган, Султанію до Тавризу. Десять днів Афанасій Нікітін перебував у туркменського повелителя Узун-Хасана в Тавризі. На вітчизну мандрівник вирішив повертатися вже через третє море — Чорне. Від Трапезунда дорога привела його до Кафи (нині — Феодосія), колонії генуезьких купців. Висадився він там у листопаді 1472 року. Подальший маршрут до Московії пролягав через руські землі, які в той час знаходилися під владою Великого князя литовського, споконвічного суперника Московського князівства. Десь на шляху до Смоленська сліди відважного мандрівника назавжди згубились. Але його цінні нотатки хтось доставив у Москву, і 1475 року вони включені до літопису. У 1955 році на батьківщині відважного мандрівника, древній Твері, відкрито пам'ятник Афанасію Нікітіну.

• «Цейлон — пристань немала в Індійському морі. І там на горі високій лежить праотець Адам. А коло гори тої добувають камені дорогоцінні – рубіни, та фатіси, та агати... Слони там родяться, і цінять за розміром своїм...».

ПРИНЦ ГЕНРІХ:

МОРЕХІД, ЯКИЙ НЕ ПІДНІМАВСЯ НА КОРАБЕЛЬ

Знаменитий вчений і провісник, португальський принц Дон Енріке народився в 1394 році. Його прозвали Генріхом Мореплавцем, хоча на борт судна він сходив лише один раз у житті. Проте саме він організовував великі морські експедиції.

Він провів майже півстоліття в своїй бібліотеці в Сагриші, яка стала йому справжнім дослідним інститутом. Там Генріх провадив астрономічні спостереження, звідти листувався з усіма знаменитими вченими свого часу, проробляв маршрути подорожей.

Це була епоха, коли Португалія прагнула розширення морської торгівлі, особливо з островами пряностей, як тоді називали країни Сходу — постачальників пряностей. Суецького каналу не існувало, тому сполучення зі Сходом здійснювалось спочатку морем, далі — суходолом. Це ускладнювало шлях і наражало на додаткові небезпеки. Принц Генріх розмірковував так: мовляв, якою б велетенською не була Африка, та все ж десь вона повинна закінчуватися. Отже, обігнувши Африканський континент, можна морським шляхом дістатися до островів пряностей.

Він став споряджати дослідницькі експедиції все далі й далі на південь. Послані ним кораблі досягли й обігнули на західному березі Сахари мис Нон (пізніше — мис Бохадор). Раніше його вважали неприступним. Згодом мореплавці обігнули Білий мис і досягли найзахіднішої точки Африки — Зеленого мису,

- *Капітан корабля визначає висоту Сонця над горизонтом за допомогою секстанта. Цей прилад дозволяв, використовуючи рухоме дзеркало, сумістити зображення Сонця з лінією горизонту і на спеціальній шкалі визначити кут нахилу світила над горизонтом. Користуючись цими даними, по карті визначалися довгота і широта (тобто координати) судна на відповідний момент.*
- *До XVIII століття застосовувався також інший кутомірний інструмент — астролябія. Внизу зображений прилад, виготовлений німецьким астрономом І. Регіомонтаном у 1468 році.*

• *Прибуття португальських купців до індійського порту. Старовинна гравюра.*

• *Пам'ятник Генріху Мореплавцю в Португалії. Нижче — модель судна XV століття.*

таким чином ще ближче підібравшись до екватора.

Ґрунтуючись на подорожніх нотатках та записах корабельних журналів дослідників, Генріх Мореплавець уклав нові, точніші й детальніші карти. Він приділяв значну увагу вивченню медицини та організації правильного харчування мандрівників, що мало величезне значення під час тривалих плавань. Не залишилися поза його увагою також технічні проблеми кораблебудування.

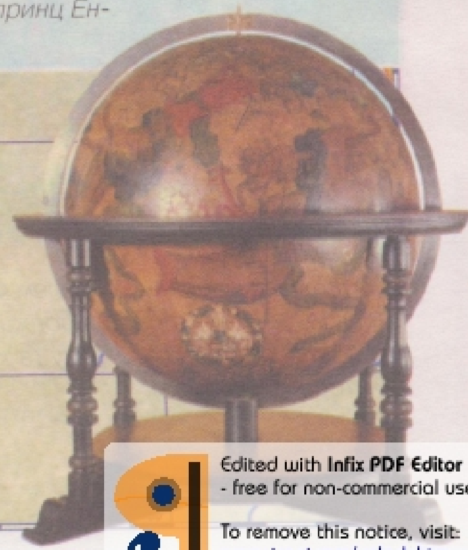
Генріх Мореплавець помер 1460 року, не побачивши здійснення своєї мрії. Але копітка праця дослідника незабаром принесла свої плоди. 1487 року, через 27 років по смерті Генріха, португальський капітан Бартоломеу Діаш досяг крайньої південної точки Африканського континенту. Мореплавець спершу назвав його мисом Бурь, але за наказом короля його перейменували в мис Доброї Надії.

• *Такі кам'яні стовпи — падрани, один з яких зображений в центрі, португальці установлювали на узбережжі Африки, позначаючи таким чином рубежі, які їм вдалося досягти протягом плавання.*

• *Плавання португальських моряків вздовж узбережжя Африки за часів Генріха Мореплавця. Різними кольорами показані окремі експедиції.*

• *Праворуч внизу — зоряний глобус. Таким чи подібним, напевне, користувався і принц Енріке.*

ХРИСТОФОР КОЛУМБ:
ВЕЛИКА ПОМИЛКА

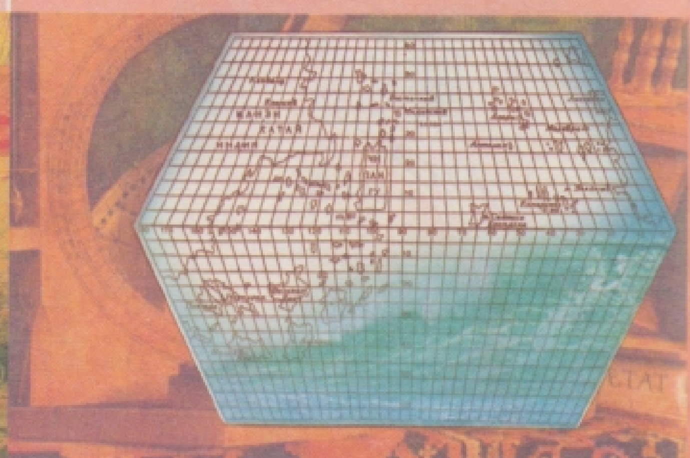
3 серпня 1492 року три невеликі каравели полишили гавань Палоса і взяли курс на південний захід, на Канарські острови. А за місяць, 6 вересня, маленька ескадра покинула останню відому мореплавцям на крайньому заході точку й вирушила у західному напрямі. Так розпочалась епоха Великих географічних відкриттів, внаслідок якої європейці підкорили невідомий континент, а переселенці в Новий Світ створили нову могутню державу — Сполучені Штати Америки. Командував флотилією геніальний мореплавець і фанатично одержима людина — адмірал Христофор Колумб.

Відомості про життя Колумба туманні й суперечливі. Відомо, що народився він 1451 чи 1452 року в Генуї, самостійному італійському місті-державі. Ще замолоду життя Колумба тісно пов'язалося з морем. Після 1476 року він жив у Португалії й на острові Мадейра; часто виходив у дальні плавання.

Португальські моряки вже давно торували шляхи до казкових багатств Індії. У Колумба виник зовсім інший, свій задум: дістатися сходу, йдучи на захід! Як і його освічені сучасники, Колумб був переконаний у тому, що земля має форму кулі. Він знаходив підтвердження здійсненності свого наміру в древній та сучасній йому літературі, в творах грецьких філософів, навіть у Біблії. Підтримку з боку науки Колумб отримав в особі природознавця Паоло Тосканеллі: «Величний і благородний план твій: до східних островів плисти на захід... Ця путь не тільки можлива, але і ймовірна вельми. Без сумніву є, що сей почин всілякого поважання достойний, і користь він принесе велику та славу усьому християнському світу». Вчений надав Колумбу навіть карту майбутньої подорожі.

• *Королева Ізабелла з королем Фердинандом в Палос-де-ла-Фронтера проводжає експедицію Колумба. 3 серпня 1492 року (з картини художника Віктора А. Сірлеса).*

• *Карта західної півкулі за Тосканеллі. Існування скільки-небудь помітного материка ще не підозрюється, а оцінюючи довжину морського маршруту до Азії за такою картою, Колумб помилився аж на 13 000 кілометрів!*

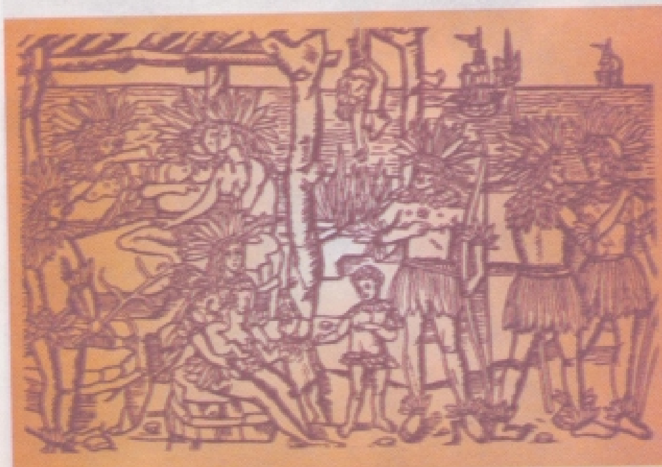
• *Маршрути чотирьох подорожей Колумба до берегів «Індій», тобто Америки, та плавань вздовж її узбережжя:*
- *маршрут першої подорожі;*
- *маршрут другої подорожі;*
- *маршрут третьої подорожі;*
- *маршрут четвертої подорожі.*

• *Ніхто не знає, як насправді виглядала «Санта-Марія» Колумба. Існують лише приблизні реконструкції цього історичного судна. Більше того, невідома навіть справжня назва одного із суден, знаного під назвою «Пінта» (кружка — по-іспанськи). У ті часи була поширеною звичка давати суднам прізвиська.*

1484 року Колумб звернувся до португальського короля Жуана II з проханням про підтримку, необхідну для організації пошуків шляху через Атлантику в Індію. Відмова спонукала його звернутися до іспанських правителів — королеви Ізабелли та короля Фердинанда. Чергова невдача не остудила Колумба, і протягом наступних двох років він завзято боровся за здійснення свого задуму, звертаючись і до англійського короля Генріха VII, і до сестри французького короля Карла VIII, доки, нарешті, в 1492 році не отримав необхідну допомогу від іспанських правителів.

У похід, що вплинув на хід історії, під орудою 40-річного адмірала вирушило 90 чоловік. 60—65 з них були досвідченими моряками, решта — королівські уповноважені, дворяни — шукачі пригод та золота, солдати, ремісники. Були серед цих мандрівників і декілька злочинців, які отримали помилування в обмін на тяжку службу в королівському флоті. Флотилія складалася з двощоглового вітрильника «Санта-Марія» та каравел «Пінта» і «Нінья».

І Колумб, і Тосканеллі, звичайно, мали рацію: рухаючись на захід, можна досягти сходу. Та окрім відстані, яку треба було подолати, на шляху реалізації заповітної мрії Колумба — досягти берегів Індії — постала ще

• *Мешканці островів у Карибському морі відзначались великим розмаїттям звичаїв, традицій, способу життя. На розфарбованому дереворіті XVI століття карибські людоїди, якими їх побачили іспанці.*

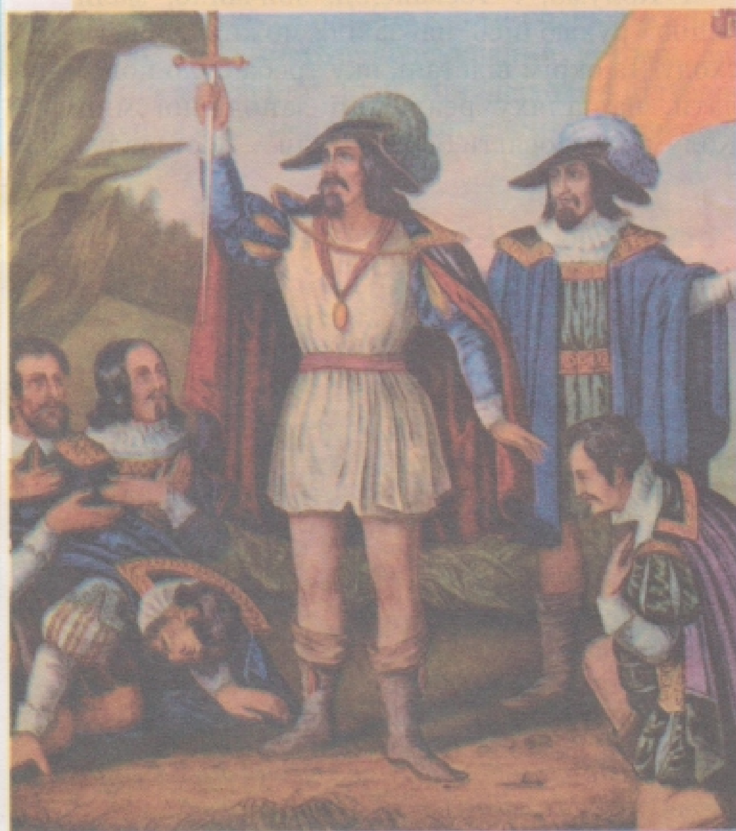

одна перешкода. Це велетенський, згодом названий Америкою, материк, що простягнувся майже від самого Північного полюса до Південного.

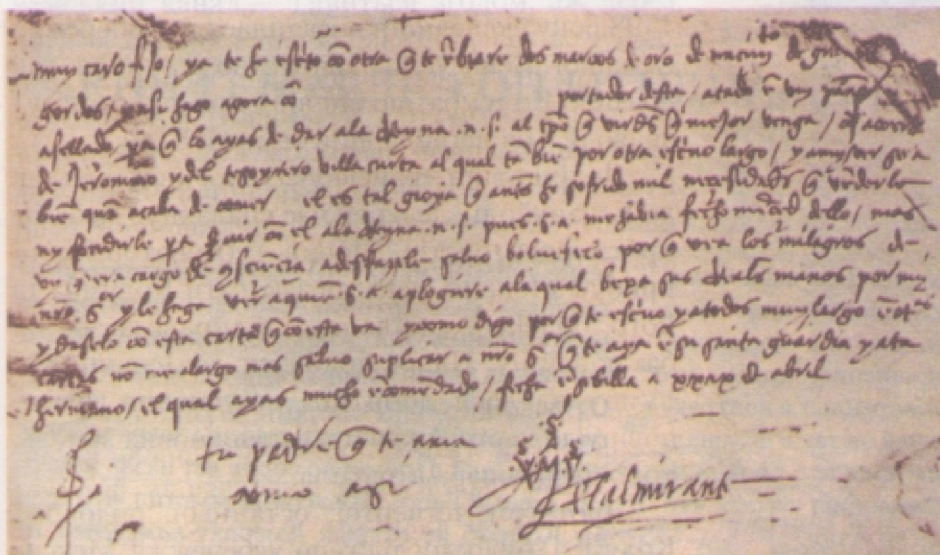
Проте дозорець «Пінти» цього не знав, коли 12 жовтня о 2 годині ночі закричав: «Земля!». Зійшовши наступного дня на сушу, Колумб воздав хвалу Господу за допомогу й оголосив острів, названий ним Сан-Сальвадор (Святий спаситель), володінням іспанської корони. Великий адмірал був настільки певен, що досяг омріяної Індії, що тубільців називав не інакше, як індійцями. Далі мореплавці пройшли Багамські острови і 28 жовтня підійшли до північного узбережжя Куби, яке Колумб сприйняв за південно-східний берег Китаю.

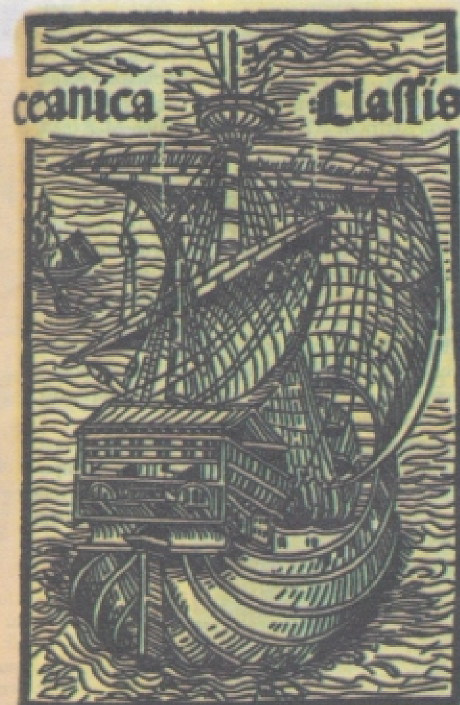
- *Карибські оселі на старовинній гравюрі. Такими їх, напевно, вперше побачив Колумб із своїми супутниками (вгорі ліворуч).*
- *Індіанські старожитності — культові предмети і побутові речі, знайдені на островах Гванагана та Еспаньйола (сучасний острів Гаїті). Розфарбована гравюра (вгорі праворуч).*
- *Проголошення новововідкритої території іспанською власністю. Фрагмент гравюри «Кур'є та Ів».*

- *Руїни резиденції (палацу) Колумба на острові Еспаньйола (нині – острів Гаїті).*

• *Лист Колумба до свого сина Дієго (вгорі).*
• *Малюнок зі звіту Колумба 1493 року (справа).*

Усе було доти незнаним, дивовижним для європейців: індіанці, які підносили до губ тліючі факели (сигари) і видихали дим, оголені жінки, велика кількість золотих прикрас.

«Санта-Марія», флагманський корабель, зазнав аварії, наштовхнувшись на риф, тому в зворотню путь вирушили два судна, які залишилися. 4 березня 1493 року першопроходці досягли Лісабона. До королівського двору в Барселону Колумб прибув у супроводі привезених з собою індіанців, разом із золотом, янтарем та папугами. Колумба проголосили адміралом моря-океану, віце-королем і губернатором Індій.

У другу експедицію, яка вирушила з Кадіса 25 вересня 1493 року, спорядили вже цілу флотилію із 17 кораблів, на борти яких піднялось 1000 матросів, солдат, переселенців, шукачів золота та пригод. Цього разу було відкрито острови Домініка, Гваделупа, Пуерто-Рико, Ямайка. На раніше відкритому острові Еспаньйола («Іспанський острів») Колумб заснував перше європейське місто в Новому Світі, яке назвав Ізабеллою — на честь іспанської королеви. Але справи там пішли кепсько — європейці жорстоко повелися з місцевим населенням, на думці у них було лише золото. А оскільки його знайшли мало, то в Іспанії поширились чутки про те, що, мовляв, Колумб відкрив всього-навсього лиш острів, населений дикунами. Адмірал моря-океану змушений був повернутися до Іспанії, щоб повернути прихильність можновладців.

1498 року Колумб вирушив у наступну експедицію. Цього разу мореплавці взяли курс південніше, ніж попереднього разу, і він привів їх до островів з трьома гірськими вершинами, за що Колумб назвав їх Тринідад. 5 серпня

• *Услід за мандрівниками до нововідкритих земель кинулися шукачі щастя і здобичі. На старовинній гравюрі показана висадка іспанців на півострів Юкатан, боротьба і торгівля з індіанцями (за тогочасними мистецькими традиціями в одній роботі могли зображатися події, які насправді відбувалися у різний час).*

Amerіca — margin note:

Nūc ꝟo & hę partes ſunt latius luſtratę/& alia quarta pars per Americū Veſputiū(vt in ſequentibus audietur)inuenta eſt/quā non video cur quis iure vetet ab Americo inuentore ſagacis ingenij viro Amerigen quaſi Americi terrā / ſiue Americam dicendā:cū & Europa & Aſia a mulieribus ſua ſortita ſint nomina. Eius ſitū & gentis mores ex bis binis Americi nauigationibus quæ ſequunť liquide intelligi datur.

Чому Америка, а не Колумбія?

Колумб відкрив Америку, але до кінця своїх днів так і не зрозумів свого відкриття і залишився глибоко переконаним, що відшукав «Індії». (В той час це поняття охоплювало всю Південно-Східну Азію — Індію, Китай, Японію та інші країни). Невдовзі після відкриття нових земель їх стали називати «Новий Світ». Америго Веспуччі (1451–1512), портрет якого подається вгорі, висловив припущення, що Бразилія, в експедиції до берегів якої він брав участь, є частиною нового, до того невідомого континенту. Назву «Америка» вперше застосував М. Вальдземюллер у 1507 році — тільки стосовно материка, який лежить на південь від екватора, тобто Південної Америки. Згодом, у 1538 році, Герард Меркатор розширив застосування цієї назви на весь континент. Назва прижилася... Відкриття, що почалося з помилки, завершилося несправедливістю до першовідкривача...

1498 року експедиція висадилася на узбережжі сучасної Венесуели. Багатство природи так вразило Колумба, що він вирішив, що саме тут знаходиться легендарний земний Едем.

Полишивши «райську землю», він відплив до Еспаньйоли, де в цей час спалахнув заколот проти його братів. Новий губернатор, який прибув з Іспанії, наказав закувати Колумба та його братів у кайдани і відправити їх на батьківщину. Після прибуття до Іспанії Колумбу вдалося добитися звільнення, проте довіру до нього, як до правителя нових земель, королівська пара втратила.

Протягом четвертої, останньої, подорожі Колумба, було досліджено узбережжя Мексиканської затоки,— там, де нині знаходяться держави Гондурас, Нікарагуа, Коста-Рика і Панама. У ході цієї подорожі мандрівники досягли найвужчої частини Панамського перешийку, де їх відділяла від Тихого океану менш ніж 50-кілометрова смуга суші! Та Колумб не міг цього знати, тому спроби відшукати протоку до «Китаю» виявилися марними. Протока, яка з'єднає Атлантичний і Тихий океани — Па-

• Герб Колумба, на якому начертані слова: «Для Кастилії і для Леону Новий Світ відкрив Колон» (в Іспанії прізвище адмірала звучало як «Колон», а держава за часів відкриття Америки називалась Королівством Кастилії і Леону).

намський канал,— з'явиться згодом, аж через чотири століття після плавання великого адмірала. Так і не знайшовши неіснуючу протоку, в листопаді 1504 року він повернувся до Іспанії. Там Колумб зазнав приниження, коли король Фердинанд відмовився підтвердити його повноваження губернатора. 20 травня 1506 року 55-літній Христофор Колумб помер у своєму домі у Вальядоліді.

Відкриття Колумба стало можливим тільки завдяки його великій помилці. Адмірала ввело в оману припущення, що відстань від Канарських островів до Японії становить 3860 кілометрів, тоді як насправді вона сягала понад 17 000 кілометрів. Якби не помилка в розрахунках, безумовно, Колумб ніколи б не вирушив у плавання, а якби не існувало Американського континенту, то експедиція безслідно б згинула в неосяжних просторах океану.

• *За часів Колумба мистецтво навігації було неможливим без хорошого знання астрономії. Під час четвертої подорожі, на острові Ямайка, Колумб спритно використав свої знання астрономії. Висадившись на острові для проведення астрономічних спостережень (які найкраще було здійснювати на твердому ґрунті, про що свідчить старовинна картина вгорі), мандрівники зіткнулися з ворожим ставленням з боку аборигенів. Тоді адмірал попередив тубільців, що забере у них місячне сяйво, якщо вони й надалі так ставитимуться до учасників експедиції. Тож коли 29 лютого 1509 року почалося місячне затемнення, перелякані караїби пообіцяли віддати могутньому білолицьому все, що той забажає, тільки щоб він повернув їм Місяць. І дійсно, за декілька хвилин Колумб «повернув» їм нічне світило.*

Америка — Європі

Серед різноманітних, звичних нам речей є чимало таких, якими ми завдячуємо відкриттю Америки. На новідкритому континенті вихідці з Європи вперше побачили картоплю й кукурудзу, помідори й гарбузи, соняшник і какао, тютюн і ваніль. За кілька століть ці культури здобули визнання на Євразійському континенті, хоча й пройшли нелегкий шлях. Примусове насадження невідомих до того людям рослин викликало подеколи справжні повстання!

Втім далеко не все, що походить з американського континенту, добре прислужилося людству. Колумб перший з європейців спостерігав паління тютюну. Індіанців, які підносили до губ тліючі факели (сигари) і видихали дим, мандрівники зустріли на Кубі (старовинна гравюра вгорі). За кілька десятиліть тютюн потрапив у Європу, і відтоді «рослина, яку люди запалюють, тримають у руках і окурюють себе», ось уже майже півтисячі років тримає чимало людей у нікотиновому полоні.

Не знайшов Колумб лише того, чого шукав. Адмірал моря-океану прокладав маршрут до островів прянощів, цінні плоди яких могли забезпечити іспанську казну доходами. Серед безлічі дивовижних, доти небачених європейцями рослин, лише ваніль та гіркий каєнський перець чилі належать до прянощів.

ВАСКО ДА ҐАМА:
МОРСЬКИЙ ШЛЯХ В ІНДІЮ ВІДКРИТО

8 липня 1497 року з Лісабона вирушило чотири кораблі: трищоглові «Святий Гавриїл» і «Святий Рафаїл» водотоннажністю близько 100 тонн, 50-тонний «Беріо» та 200-тонне судно з таким запасом продовольства, що його б вистачило екіпажу на три чи й більше років мандрів. Король Португалії Мануел, який незадовго до того зійшов на престол, спорядив цю експедицію «для здійснення відкриттів та пошуків пряностей»,— так записав невідомий автор у щоденнику подорожі. Кінцева мета — морський маршрут до Індії.

Бартоломеу Діаш, який 1488 року досяг мису Доброї Надії, не викликав довіри у короля Жуана II. Тому очолювати експедицію довірили якомусь Васко да Ґамі, що до того часу помітного сліду в історії португальського мореплавання не залишив. Незважаючи на свою недосвідченість, новоспечений адмірал виявив неабияку твердість і послідовність у досягненні поставленої мети. Обігнувши Африку, мандрівники зіткнулись з ворожістю місцевого населення, коли спробували поповнити запаси прісної води. Лише представники племені банту виявили доброзичливість і допомогли запастися питною водою, за що мореплавці назвали їх «добрими людьми».

Та ось довгоочікуваного берега Індії досягнуто. У травні 1498 року Васко да Ґама прибув у Калькутту і зустрівся з місцевим правителем. Спершу прийняли відважних мандрівників досить привітно, проте надалі стосунки ускладнилися. Ймовірно, не обійшлося без втручання мавританських купців, які небезпідставно побоювалися конкурентів. Та як би там не було, але за право вийти в море з португальців зажадали завелике мито, підкріпивши цю вимогу захопленням заручників. Васко да

• Португальські кораблі часів Васко да Ґама (з «Навігаторської книги»). На таких океанських «лайнерах» Бартоломеу Діаш досяг мису Доброї Надії, Васко да Ґама — Індії, Педро Кабраль — берегів Бразилії. Протягом півтора десятиліття після відкриття морського шляху в Індію португальські мореплавці дісталися спершу берегів Індонезії, а згодом Китаю і створили торгову імперію. В зміцнення цієї імперії вніс згодом свою частку і Васко да Ґама.

Ґама не розгубився і у відповідь теж захопив кількох індусів, зробивши вигляд, ніби виходить у море. Це послужило початком переговорів, внаслідок яких португальцям дозволили встановити на березі Калькутти хрест і вручили листа для португальського короля. В цьому посланні пропонувалися кориця, гвоздика, імбир, перець та коштовні камені в обмін на золото, срібло, корали та яскраво-червоні тканини. Нарешті 29 серпня 1498 року мандрівники вирішили рушати у дорогу назад.

Зворотнє плавання не було надто легким. Тривале плавання виснажило команду, чимало моряків загинуло, отож вести три кораблі було просто нікому. Тому вирішили спалити «Святого Рафаїла», який до того ж знову налетів на мілину. Серед тих, хто не побачив рідних берегів, був і брат Васко да Ґама — Паоло, який раніше командував «Святим Рафаїлом».

У вересні 1499 року експедиція повернулася в Лісабон. А через рік була споряджена наступна. Флот, що складався з 13 кораблів, очолював Педро Кабрал. Уникаючи небезпек західноафриканського узбережжя, кораблі так відхилилися від курсу, що досягли Бразилії, яку назвали островом Святого Хреста, принагідно проголосивши його володінням Португалії.

Свою другу подорож Васко да Ґама почав у 1502 році на чолі великого флоту з метою закріпити весь морський шлях в Індію за Португалією. Через рік він повернувся знову в Лісабон. А в квітні 1524 року Васко да Ґама вирушив у третю, останню свою подорож вже як віце-король. Але незабаром після прибуття, 24 грудня того ж року, помер.

За зроблені відкриття Васко да Ґама був визнаний гідним багатьох почестей і нагород, але вічний пам'ятник йому — поема великого португальського поета Луїша ді Камоенса «Луїзіади», в якій оспівується славетний мандрівник і першовідкривач.

• Завдяки португальським мореплавцям, зокрема Васко да Ґамі, знання про Африканський континент значно розширилися, як видно з карти XVI століття (вгорі).
• На тлі карти — португалець (африканська статуетка).
• Ліворуч — мис Доброї Надії. Першим з європейців його обігнув Васко да Ґама.

ФЕРНАН МАҐЕЛЛАН:
ЗЕМЛЯ КРУГЛА

«Слава про такого шляхетного капітана не згладиться з пам'яті наших днів. Серед інших чеснот він вирізнявся такою витривалістю в найтяжчих злигоднях, якої ніхто ніколи не мав. Він стійкіше інших переносив голод, безпомилково — як ніхто інший у світі — умів розбиратися в навігаційних картах. Що це насправді так, очевидно для всіх, бо ніхто інший не мав такого обдарування і такої вдумливості при дослідженні того, як слід здійснювати навколосвітнє плавання, яке він майже і зробив». Так писав про Фернана Маґеллана безпосередній учасник і літописець першої навколосвітньої подорожі Антоніо Піґафетта.

Фернан Маґеллан народився близько 1480 року в знатній португальській родині. Ще хлопчиком його відправили у Лісабон служити пажем при королівському дворі. На початку XVI століття Португалія змагалася з Іспанією за сфери впливу на морі. Звісно, протиборство держав знаходило широкий відгомін у суспільстві, запалюючи юні серця честолюбними мріями. Не уник їх, очевидно, і молодий Фернан, який зробив однозначний вибір подальшого життєвого шляху. В 1505 році простим матросом Фернан Маґеллан уперше піднявся на борт корабля. Протягом численних плавань Маґеллану траплялося виручати з біди товаришів, а одного разу завдяки йому вдалося запобігти заколоту. В 1511 році він уже в ранзі офіцера взяв участь у завоюванні важливого для португальського панування на морі порту Малакка. Наступного року Фернан Маґеллан досвідченим морським «вовком» повернувся у Португалію. Та перерва не була тривалою, і влітку наступного року Маґеллан у складі експедиції знову вирушає в плавання. Його мета — приборкання мавританських повстанців у Марокко. Експедиція для майбутнього першопроходця виявилася нещасливою: він

• Маґеллан (вгорі) вирушив у плавання з непохитним переконанням, що Земля має форму кулі, та вірою в існування протоки, яка з'єднує Атлантичний і ще невідомий океан. На початку плавання команди суден флотилії не були обізнані в деталях подорожі, «щоб люди від подиву чи з переляку не відмовилися іти в це плавання».

• Карл V Кастильський, король Іспанії, який спорядив експедицію Маґеллана.

• Плавання Маґеллана, схема першої навколосвітньої подорожі, яка тривала 3 роки. З п'яти суден, які у вересні 1519 року залишили Севілью з командою у 237 чоловік, з плавання повернулася лише «Вікторія», флагманське судно Маґеллана. На ньому залишилось 18 моряків.

був поранений, а згодом ще й звинувачений у безчесті і дезертирстві. Але найгіршим стало те, що король відхилив його клопотання про продовження служби на флоті, без якого Маґеллан себе вже не уявляв.

Після кількох років поневірянь і принижень 37-літній Маґеллан залишає Португалію. Він хоче спробувати щастя в Іспанії, великій морській державі. Маґеллан укладає договір з королем Карлом V Кастильським, згідно з яким мореплавець на п'ятьох кораблях, споряджених іспанською короною, вирушає «для здійснення відкриттів у тій частині океану, що входить під нашу (тобто іспанську — *прим. ред.*) юрисдикцію». Іспанський король зі свого боку зобов'язався протягом 10 наступних років не посилати експедиції в тому напрямку, яким збирався пройти Маґеллан, і гарантував йому частину доходів, отриманих у разі успішного завершення сміливого задуму.

У вересні 1519 року флотилія Маґеллана відплила з морського порту Сан-Лукар, що в Севільї, і взяла курс на Канарські острови. До ескадри входило п'ять кораблів: «Сантьяго», «Консепсьйон», «Сан-Антоніо», «Тринідад» і «Вікторія». Маршрут пролягав у далекі південні широти з метою відшукати, де закінчується материк, позначений на одних картах «Новий Світ», на інших — «Санта Крус», «Земля Папуг»

• Більше ніж через рік плавання погляду Маґеллана відкрилася протока, яку згодом наречуть його іменем. Низько нависле похмуре небо, темні схили непривітних пагорбів і зловісна тиша зустріли мандрівників: свинцево-сірі води вперше віддзеркалили кораблі. Жодної живої душі, хоча в пітьмі, у супроводі завивань крижаного вітру, мерехтять непевні вогники. За ці вогники острів і весь архіпелаг отримав назву Вогняної Землі.

• *Плавання Маґеллана через протоку було складним і небезпечним. Протока складається з безлічі бухточок, рукавів, розгалужень, глибоких фіордів. Щоб перетнути цей лабіринт, флотилії Маґеллана знадобилося 38 діб! Часто доводилося досліджувати численні рукави, користуючись шлюпками. Картина художника У. О. Брайєрлі передає ці драматичні події (вгорі).*

• *Самобутні витвори мешканців Океанії — зразки різьблення по дереву .*

або «Америка». Слід було обігнути цей материк на півдні і йти далі до островів прянощів в азіатські землі.

Кораблі досягли берегів американського континенту, повернули на південь і розпочали тривалі пошуки протоки, яка нібито з'єднує Атлантичний океан з іншим, ще невідомим і неназваним. Біля берегів південноамериканського континенту мандрівників застала зима, і мореплавці змушені були стати на зимівлю. Під час стоянки між адміралом і капітанами виникла сутичка, але завдяки витримці й рішучості Маґеллана конфлікт вдається придушити невеликою кров'ю: одного заколотника вбито, ще одного страчено.

Після кількох місяців стоянки легкий корабель «Сантьяго», посланий у розвідку, зазнає аварії, і наприкінці літа 1520 року вся флотилія вирушає продовжувати пошуки. Нарешті аж у жовтні протоку, яку згодом наречуть Маґеллановою, знайдено.

Шлях через протоку був довгим і небезпечним. Кораблі просувалися вузьким, звивистим каналом, з обох боків затиснутим стрімкими скелями. Безліч рукавів ускладнювали пошуки вірного шляху. Це тривало протягом 38 днів. Команда «Сан-Антоніо» не витримала випробувань і повернула назад. А Маґеллан із трьома кораблями, що залишилися, 28 листопада 1520 року вийшов із протоки і взяв курс на «Індії» — через неозорі простори невідомого океану. Закінчувався 15-й місяць подорожі після відплиття з Іспанії.

За весь час подорожі, яка тривала майже чотири місяці, їм зустрілося тільки два голих, пустельних острівці, які назвали Нещасливими. Та насправді нещасливими були мандрівники: посеред безмежного Великого океану розкидано безліч архіпелагів, заселених невідомими на той час європейцям народами. Але курс, обраний Маґелланом, проліг так, що, пропливаючи неподалік населених островів, мандрівники не змогли їх помітити і це коштувало учасникам експедиції багатьох жертв. Тільки тоді, коли мореплавці подолали більшу частину шляху, 6 березня 1521 року вони досягли одного з Маріанських островів. Хоча перші контакти з тубільцями спричинили конфлікт, та, принаймні, виснажена команда змогла відпочити і підкріпитися. Адже протягом плавання моряки зазнали важких випробувань: пацюки зжерли припаси (втім їх теж потім з'їли); питна вода пожовтіла і прогіркла; багато людей постраждали від цинги та інших хвороб.

Єдине, в чому поталанило мандрівникам,— погода, яка сприяла їм на протязі всього довгого переходу. За це новавідкритий океан отримав назву «Тихого».

На Мактані — одному з Філіппінських островів, Маґеллан, а з ним і його супутники, вплуталися в небезпечну авантюру. Намагаючись закріпити острови за Іспанською короною та навернути аборигенів до християнства, Фернан Маґеллан — великий мореплавець, але безталанний політик — втрутився у су-

• *На гравюрі зліва — сцена сутички загону Маґеллана з аборигенами. Прагнучи допомогти одному з правителів, який позірно виявляв схильність до іспанської корони і до християнизації, Фернан Маґеллан вирішив провчити непокірного вождя одного з племен. Адмірал вважав, що невеликого загону закованих у залізні лаштунки іспанців, підтриманих вогнепальною зброєю, вистачить, щоб дати показовий урок сили іспанської зброї. Людина залізної волі й тверезого розрахунку цього разу повелася вкрай необачно: Маґеллан особисто очолив каральну експедицію. Та всупереч сподіванням адмірала тубільці не розбіглися в паніці, а завзято боронилися і врешті-решт завдали поразки іспанським воякам. Загинуло вісім чоловік. Серед них був і Фернан Маґеллан...*

• *На овалі в центрі — зображення флагманського судна Маґеллана «Вікторії», єдиного корабля, що через три роки і один місяць повернувся до свого порту. Старовинна гравюра.*

• *Герб Маґеллана на прапорі «Тринідада». Зі старовинної гравюри (внизу).*

перечку місцевих вождів і 27 квітня 1521 року загинув від рук дикунів. Його соратникам не вдалося навіть визволити тіло свого адмірала, який зумів довести, що, відпливши з Європи на Захід, можна досягти Сходу.

Після смерті адмірала стосунки з тубільцями ще більш ускладнилися. Врешті-решт довелося залишити Філіппінські острови і спалити «Консепсьон», яким не було кому керувати. Шлях до Молуккських островів продовжили останні два кораблі. Позбавлена свого талановитого керманича, флотилія довго кружляла в Великих Зондських островах і лише 8 листопада 1521 року вона досягла Тідора — одного з Молуккських островів. Там було прийняте рішення: «Тринідаду» йти до Південної Америки, а «Вікторії» повертатися в Іспанію.

У вересні 1522 року «Вікторія», перше судно, яке здійснило навколосвітню подорож, кинула якір у порту, з якого вирушила три роки тому. З 237 чоловік, що піднялися на борт п'яти кораблів, подолавши всі труднощі і злигодні, на батьківщину повернулися тільки 18, і не було серед них Фернана Маґеллана...

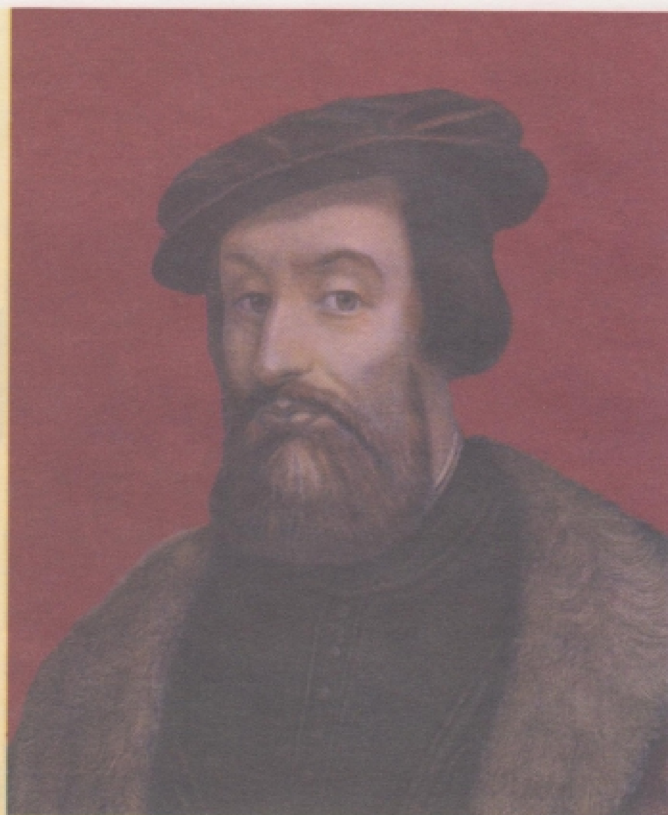

ЕРНАН КОРТЕС: ПІДКОРЕННЯ ІМПЕРІЇ АЦТЕКІВ

До кінця своїх днів Колумб так і не збагнув, що відкрив новий континент. Та були сучасники, які ще за життя адмірала усвідомили істину. Серед них італієць Америго Веспуччі, який навесні 1503 року навів наукові аргументи на доказ того, що «відкрито, очевидно, нову частину світу». На його честь новий континент і було названо Америкою.

Наступ європейців на новововідкриті землі розгорнувся широким фронтом по всьому узбережжю Америки, від холодної півночі до південних тропіків. Туди посунули юрби охоплених золотою лихоманкою авантюристів, жадібних і безжалісних «лицарів наживи», злочинців і просто бідняків, які не змогли прогодуватися в густозаселеній Європі. Період завоювань, відомий під назвою «конкіста», являє собою одну із найогидніших і найкривавіших сторінок історії людства. Але водночас робилися великі відкриття, самовідданість примхливо переплiталась з розбоєм і грабіжництвом. Саме такою, яскравою і неоднозначною фігурою залишився в історії «конкісти» Ернан Кортес. Проникливість і винахідливість, сміливість і рішучість поєднувались у ньому з невблаганною жорстокістю і ненаситною жадобою влади.

Кортес народився 1485 року у невеликому містечку Медельїн, що в іспанській провінції

Естремадура, в родині збіднілого кастильського дворянина. Юнаком дев'ятнадцяти років він подався на Еспаньолу. У 1511 році Кортес взяв участь у завоюванні Куби, за що отримав земельні угіддя й індіанців-рабів. Однак спокійне життя плантатора невгамовну вдачу Кортеса не влаштовувало. Та й Куба розчарувала європейців, які очікували на щедрішу здобич. Тим часом, наслухавшись оповідок про багату державу, розташовану у внутрішніх областях нововідкритого континенту, губернатор Куби Дієго де Веласкес вирішив спорядити експедицію.

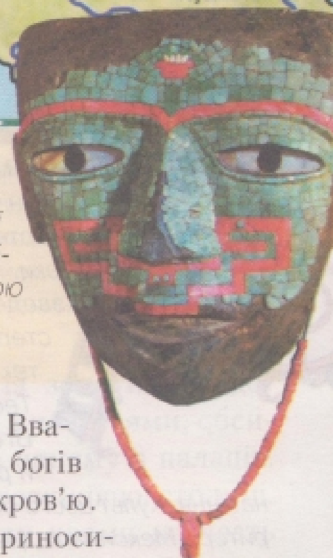
18 лютого 1519 року 11 кораблів, на борти яких піднялося 500—600 воїнів і 100 матросів з 16 конями і декількома легкими гарматами, залишили Кубу і вирушили підкорювати нові землі. Очолив експедицію Ернан Кортес.

• *Відплиття Ернана Кортеса з Куби. Старовинна гравюра. Веласкес, губернатор Куби, який спершу поставив на чолі експедиції Кортеса, збирався змістити його з цієї посади, але останній, довідавшись про наміри губернатора, самовільно підняв якори й вирушив на завоювання нових земель. Під час плавання вздовж узбережжя Юкатану на одному з островів Кортесу подарували декілька рабинь, одна з яких згодом стала його безцінною помічницею.*

- *Маршрути «вогню й меча», якими торували собі шлях конкістадори (вгорі). Карта походу Кортеса.*
- *Старовинний малюнок ліворуч відтворює сцену однієї з битв. Ацтекські воїни озброєні дерев'яними мечами з обсидіановими лезами. Вони з човнів обороняють дамбу, якою іспанці прориваються до столиці ацтеків — Теночтитлану.*
- *Ацтекська поховальна маска (праворуч).*

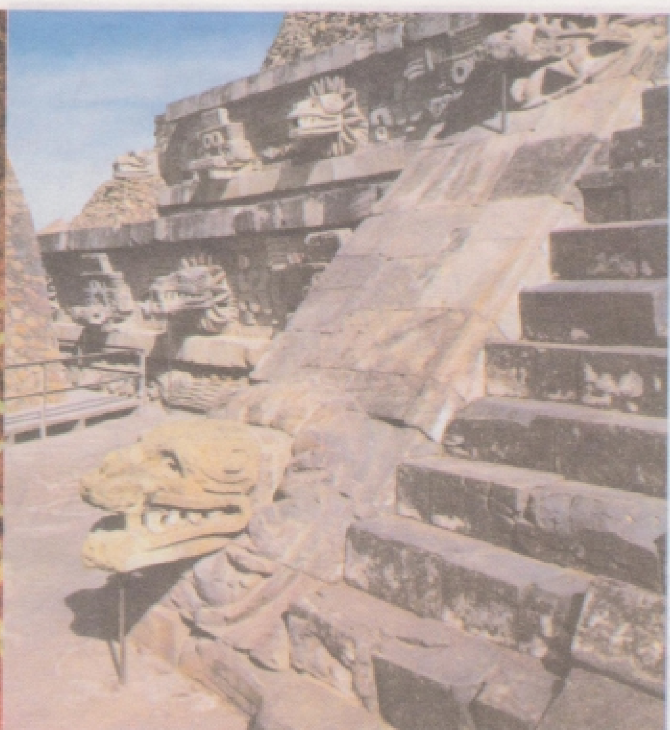
Імперія ацтеків, на завоювання якої відправився Кортес, охоплювала територію Центральної і Південної Мексики. Правив нею імператор Монтесума II. Столиця ацтеків Теночтитлан була розташована на заболоченому острові поблизу західного берега озера Тескоко. Місто прикрашали кам'яні храми, піраміди і палаци. Войовничі ацтеки підкорили собі сусідні племена. Вони не знали колеса, не мали писемності, але винайшли 365-денний календар, досягли значних успіхів у будівництві та інженерній справі, їхні майстри виготовляли чудові вироби з дорогоцінних металів, міді, глини, майстерно володіли плетінням. Релігійні культи ацтеків відрізнялися жорстокістю. Вважалося, що прихильність богів забезпечується людською кров'ю. Щорічно в жертву богам приносилися тисячі людей. Підвладні ацтекам племена повинні були постійно надсилати в столицю певну кількість людей для жертвоприношень, що, природно, викликало невдоволення. На цьому згодом і зіграв Кортес.

На узбережжі континенту Кортес заснував місто Веракрус (Істинний хрест), а потім рушив на північ уздовж узбережжя. До Монтесуми він послав швидконогого індійського гінця, щоб той повідомив про прибуття європейців.

- *Битва за Теночтитлан. Праворуч — конкістадори в залізних панцирах, в центрі — індіанці, союзники іспанців, позаду них, можливо, помічниця Кортеса — доньа Марина. Ацтеки (ліворуч) запекло обороняються обсидіановими мечами. На передньому плані воїн в ягуаровій шкірі.*

• Місто Теотіуакан, яке лежить північніше Теночтитлану, було вже мертвим у часи, коли вторглися ацтеки. Комплекс величних будівель, зведених з дивовижною майстерністю, так полонив уяву ацтеків, що вони вирішили, що Теотіуакан — це обитель богів. Вгорі праворуч — бог дощу й родючості Тлалок, який висіває насіння. Культ цього бога був поширений по всій території Мексики задовго до приходу ацтеків. Фрагмент фрески храму в Теотіуакані.

• Вгорі ліворуч — стіна храму верховного бога Кетсалькоатля в Теотіуакані.

• Ліворуч — Кетсалькоатль, пернатий змій, один з найшанованіших богів ацтекських вірувань. Культ цього бога був поширеним майже серед усіх індіанських племен Мексики. Ацтеки вважали його покровителем знань і жерців, повелителем вітрів.

За індіанськими переказами, бог-володар Кетсалькоатль, пернатий змій, був світлошкірим. Багато сторіч тому він відплив від берегів Мексики, але незабаром повинен був повернутися. Тож перед ацтеками постало питання, чи це не бог, що повернувся зі своїм почтом? У відповідь іспанці одержали багаті дарунки золота і срібла.

Простуючи територіями індіанських племен, Кортес постійно чув скарги на утиски з боку ацтеків. Уміло використовувати це невдоволення Кортесу допомагала його подруга-індіанка Малінче, до якої іспанці ставилися з великою повагою і називали її донья Марина. Вона знала мови — як місцеву, так і ту, якою розмовляли майя, тому стала для Кортеса не тільки перекладачкою, але й мудрою порадницею. До того ж вона добре знала тонкощі місцевого політичного життя.

Незабаром Кортес дізнався, що прихильники Веласкеса плетуть проти нього змову.

• На фрагменті старовинного іспанського рукопису зображені Кортес, його помічниця донья Марина та індіанець — союзник конкістадорів. Ліворуч видно іспанський корабель. Ернан Кортес, щоб позбутись вагань серед учасників свого походу, наказав спалити всі кораблі своєї флотилії. Таким чином, тільки перемога могла врятувати іспанців.

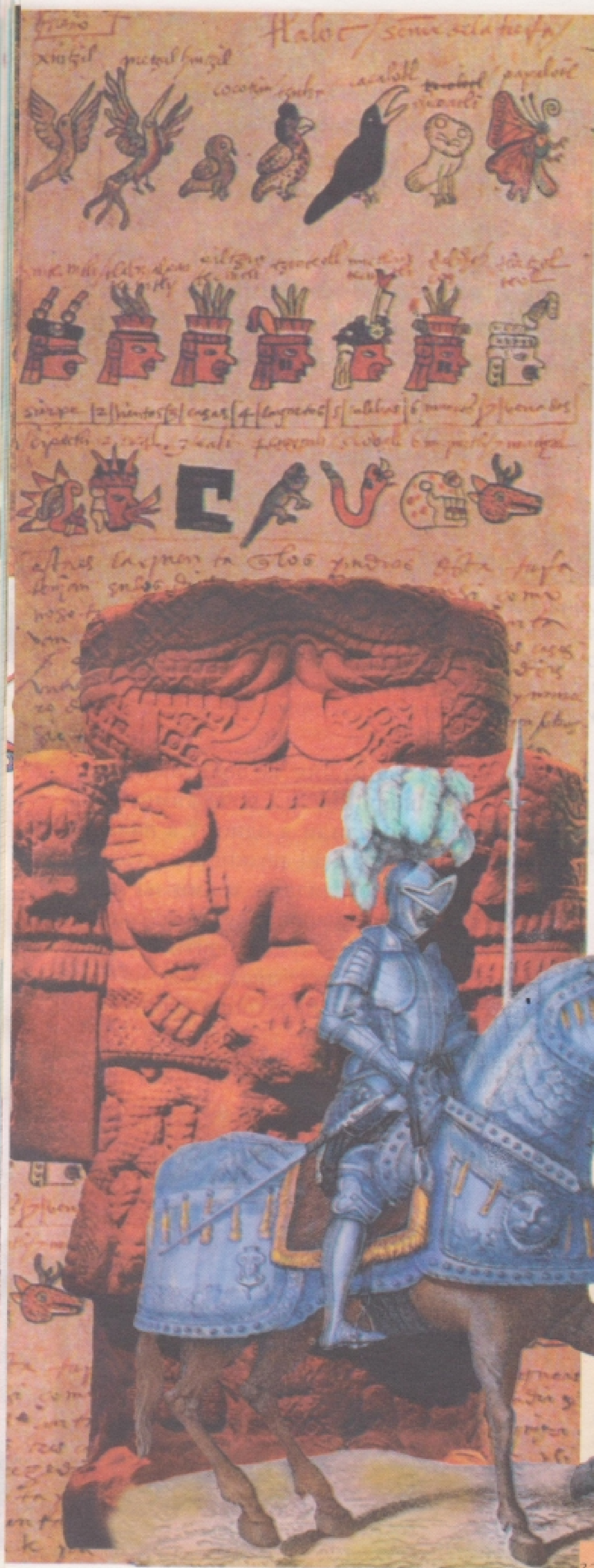

• *На картині XIX століття — зустріч Кортеса і Монтесуми (правильніше говорити — Моктесуми) в столиці ацтеків Теночтитлані. Хитрістю 35-літньому Кортесу вдалося взяти повелителя гордого й відважного народу в полон. Та коли Монтесума (вгорі праворуч) під тиском іспанців намагався схилити мешканців столиці до покори перед завойовниками, піддані вбили його. На трон зійшов імператор Куаутемок, який продовжив боротьбу з іспанцями. Після поразки він теж потрапив у полон, зазнав тортур і був страчений загарбниками.*

Він жорстоко розправився з ними і наказав спалити всі іспанські кораблі. Таким чином, шлях до відступу був відрізаний і 16 серпня 1519 року загін з 400 чоловіків, у яких було 15 коней і три гармати, відправився на завоювання імперії ацтеків. Їх супроводжувало 300 індіанських воїнів і носильників. Протягом всього походу Кортес набирав собі в союзники непокірних підданих Монтесуми. До древнього міста Чолула він уже підійшов з тисячами воїнів. Іспанці дізналися, що незважаючи на привітний прийом, на них готують засідку. Вони нанесли удар першими. Використовуючи свою артилерію, вони напали на індіанців. Місто було розграбоване. Подальший їхній маршрут проліг до столиці. У Теночтитлані назустріч Кортесу, який в'їхав у місто верхи на коні й у бойових обладунках, вийшов 52-річний імператор, розкішно вдягнений і в сандаліях із золотими підошвами. Іспанців прийняли з почестями, обсипали дарами й поселили в одному з палаців. Європейці були вражені розкішшю столиці. Вони з подивом розглядали храми на честь невідомих божеств, у зоопарку — небачених доти звірів, в садах — чудові квіти і дерева. За таких умов Кортес зважився на відчайдушну зухвалість: він захопив Монтесуму і ув'язнив його в палаці, відведеному іспанцям. При цьому імператору віддавалися всі

• *Зухвалість іспанців викликала серед ацтеків ненависть до чужинців. На гравюрі (праворуч) — один з найдраматичніших епізодів завоювання Мексики, відомий як «ніч смутку». Заманивши іспанців до міста, індіанці напали на загін Кортеса, якому лише ціною величезних втрат удалося вирватися з пастки.*

належні почесті. Протягом п'яти місяців імператор був маріонеткою в руках іспанців. Але в квітні 1520 року Кортес був змушений повернутися зі своїм загоном у Веракрус, тому що туди прибули значні сили іспанців, присланих Веласкесом для його арешту. Кортес випередив своїх супротивників. Він напав вночі на їхній табір і змусив їх здатися. Та за час відсутності Кортеса в Теночтитлані індіанські вожді скинули Монтесуму і проголосили новим імператором його брата, який, втім, невдовзі помер. Боротьбу продовжив Куаутемок. Кортеса в місто впустили, заманивши таким чином у пастку. Індіанці напали на іспанців, засипаючи їх градом списів, стріл і каменів. Під час цієї сутички Монтесума загинув, а Кортесу вдалося втекти з міста. Це відбулося в ніч з 30 червня на 1 липня 1520 року. В іспанських хроніках ці події назвали ніччю смутку.

Відповідь Кортеса не забарилася. Зібравши під свої прапори тисячі індіанських воїнів, він повів новий наступ. 13 серпня 1521 року іспанці захопили столицю ацтеків. Зі втратою столиці загинула й імперія ацтеків. На місці Теночтитлана одразу розпочалося будівництво нової столиці. Карл V призначив Кортеса губернатором і капітан-генералом Нової Іспанії. До вже завойованих територій незабаром були приєднані землі, що входять зараз до складу Гватемали і Сальвадору. 1524 року Кортес очолив експедицію в Гондурас.

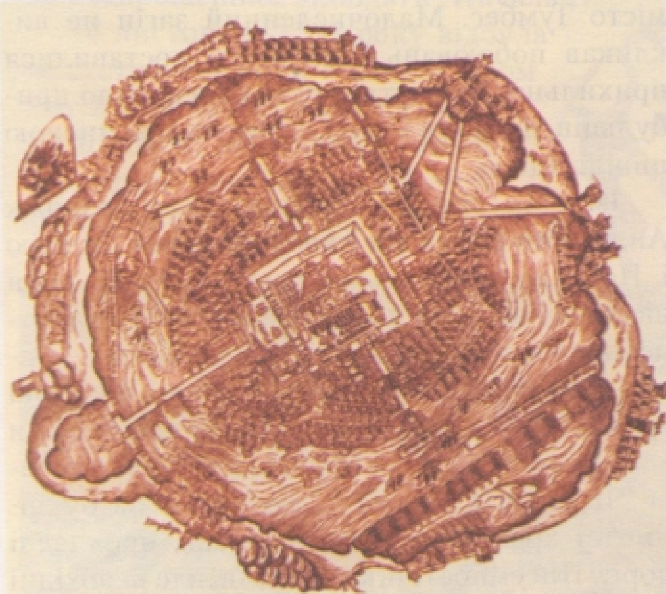
Однак придворні інтригани звинуватили Кортеса в тому, що він, мовляв, хоче стати незалежним правителем завойованих земель. Кортес побував

- *Ацтеки були однією з найрозвиненіших цивілізацій Нового Світу. Вони мали свою писемність, про що свідчить фрагмент старовинного манускрипту (вгорі). Такий спосіб письма носить назву піктографічного.*
- *Нижче — статуя ацтекської богині землі Коатліке. Її зовнішність здатна була викликати жах навіть у загартованих конкістадорів.*
- *Ліворуч — кінний воїн початку XVI століття в бойовому спорядженні. Страх індіанців перед конем, небаченим доти в Америці звіром, прислужився Кортесу під час завоювання імперії ацтеків.*

у Іспанії 1528 року, а в 1540 році він повернувся остаточно. Його приймали з великими почестями, але прав на губернаторство йому не надали. Помер Кортес у віці 62 років, забутий всіма і, напевне, проклятий жертвами горезвісної «конкісти». Це сталося 1547 року.

• Вгорі — штурм військами Кортеса столиці ацтеків Теночтитлану у 1621 році. Картина невідомого художника XVII століття. Внизу — схема цього, можливо, найбільшого на той час міста світу. Старовинна гравюра.

• Календар ацтеків (у центрі).

• Праворуч — гіпсова голова воїна майя — індіанських племен півострова Юкатан, що в Мексиці. Творці високорозвиненої цивілізації, вони стали наступними (після ацтеків) жертвами конкістадорів.

Скарби Монтесуми

Жменьку авантюристів, які висадилися на мексиканському узбережжі, гнала вперед жадоба наживи. Перші достовірні відомості про багатства якоїсь ще невідомої іспанцям імперії та її повелителя Кортес отримав на одному з островів поблизу півострова Юкатан. Невдовзі він зустрівся з місцевим правителем. Останнього вразив шлем Кортеса, який він сприйняв за головний убір... бога Кетсалькоатля. Предводитель конкістадорів люб'язно запропонував свій шлем, щоб його могли показати Монтесумі, додавши своє прохання — наповнити шлем при поверненні золотим піском, мовляв, новоприбульці тяжко вражені хворобою, яка лікується тільки золотом.

Ця недуга гнала іспанців до самого Теночтитлана — столиці ацтеків, найбільшого й найбагатшого на той час міста Американського континенту, а, можливо, і всього світу. Прийняті як гості, конкістадори, щоб захопити ацтекські скарби, взяли в заручники Монтесуму, якого не відпустили до самої смерті. Врешті-решт завойовники заволоділи скарбами своїх гостинних господарів, але навіть для зажерливих іспанських ґідальго золота виявилося забагато. Втікаючи з міста в «ніч смутку», вони не змогли забрати й половини знайдених багатств, незважаючи на те, що жадібні авантюристи намагалися винести якомога більше. Трохи більше ніж через рік Кортес остаточно захопив столицю ацтеків, але вдалося відшукати лише незначну частину втрачених скарбів. Проте й та частка не дісталась королю Іспанії: судно з награбованими багатствами захопили французи. Сподіваючись знайти решту скарбів, Кортес наказав піддати тортурам останнього правителя ацтеків — Куаутемока. Але той нічого не виказав. Відтоді минуло майже півтисячоліття, але казкових багатств Монтесуми так нікому й не вдалося відшукати.

ФРАНСІСКО ПІСАРРО:
ЗАВОЮВАННЯ ІМПЕРІЇ ІНКІВ

По восьми роках після загарбання Кортесом імперії ацтеків, жменьці іспанських авантюристів на чолі з Франсіско Пісарро вдалося здійснити не менш зухвале завоювання могутньої імперії інків.

Пісарро народився 1476 року в Іспанії. Він був незаконнонародженим сином офіцера і селянки. Навчатися йому не довелось, і до кінця своїх днів він залишався неписьменним. У 26 років, шукаючи кращої долі, він подався на Еспаньйолу. 1509 року потрапив до північного узбережжя нинішньої Колумбії. Брав участь у колонізації Панами і в 1513 році був серед перших європейців, які власними очами побачили Тихий океан. Живучи безбідно у своєму маєтку в Панамі, він почув оповіді про багату країну, що лежала десь на півдні.

В 1524 році він організовує перший похід, який виявився безрезультатним. Але через два роки готується ще одна експедиція, і на початку 1527 року Пісарро на чолі невеликого загону з тринадцяти чоловік відплив на південь до затоки Гуаякіль, де знаходилося місто Тумбес. Малочисленний загін не викликав побоювань і до нього поставилися прихильно. Багатство міста переконало прибульців, що вони мають справу з розвиненою цивілізацією.

Імперія інків простиралася вздовж Андського пасма від Еквадору через Болівію і Перу до центральної частини Чилі. Інки вважали, що їхня правляча династія божественного походження, тому імператора — Сапу Інку — шанували як живого бога. Сільські громади інків будували зрошувальні канали і нарізали під поля на гірських схилах тераси. Індіанці працювали в шахтах, на будівництві храмів, палаців, фортець, прокладці доріг. Писемності інки не мали, але необхідні знання зберігали й передавали на кіпу —

• *Тауантіасуйу — так називалася держава в Південній Америці, очолювана інками. Інка — це не народ чи плем'я, це титул верховного правителя Тауантіасуйу. Легенди кажуть, що першим інкою був Манко Капак (ліворуч). Бог Інті пожалів людей і послав їм на поміч свого сина й дочку Маме Окльо. Брат і сестра пройшли по землі, намітили людям місцевості для поселень й навчили їх землеробству та ремеслам, а самі стали першими правителями в заснованому ними місті Куско.*

різнобарвних шнурках, на яких через визначені інтервали зав'язувалися вузлики.

Повернувшись до Панами, Пісарро вирішує негайно відправитися до іспанського двору, щоб виклопотати повноваження на нові завоювання. Це йому вдалося, він був призначений на посаду губернатора і капітан-генерала Перу. В Іспанії до Франсіско приєдналися четверо братів Пісарро. Тим часом його сподвижник Дієго де Альмагро підготував усе необхідне до майбутнього походу: кошти, людей, кораблі. Наприкінці 1530 року з Панами на підкорення імперії інків вирушив малочисленний загін: близько 180 воїнів, у яких, за різними даними, було всього від 30 до 70 коней. Але в цей час в інків точилася боротьба за престол між двома синами імператора — Уаскаром і Атауальпою. На час вторгнення іспанців перемогу здобув Атауальпа, який захопив Уаскара в полон. Загін іспанців вирушив до Кахамарки, де в той час знаходився переможець. По дорозі їх зустріли гінці правителя з дарунками і запрошенням відвідати Атауальпу.

16 листопада 1532 року відбулася зустріч іспанців з імператором Атауальпа. Його супроводжували 3 000 воїнів, озброєних кийками і пращами. Трон імператора, установлений на розкішних носилках,

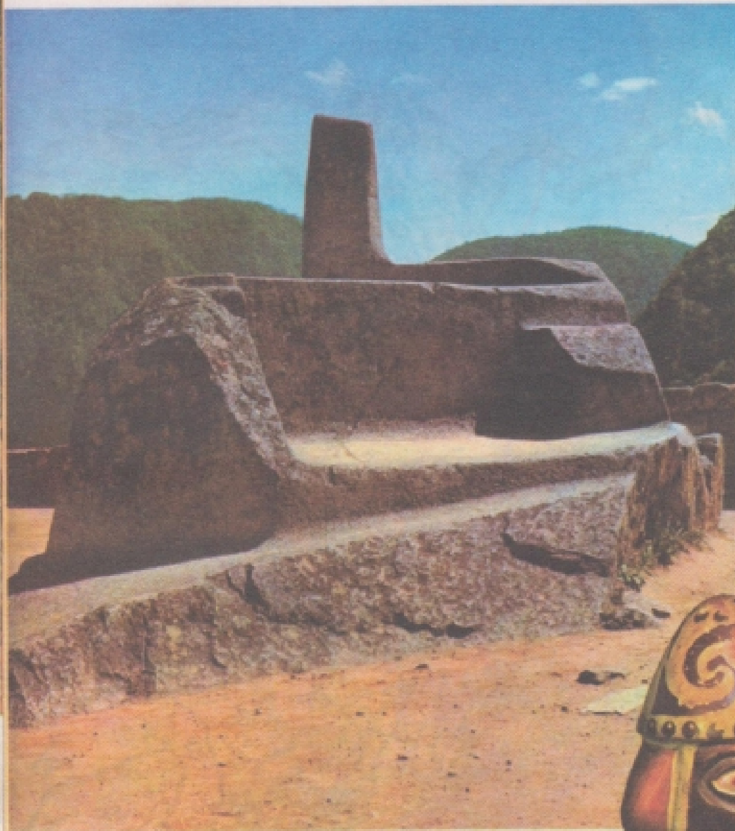

• *Завойовницький похід у Тауантіасуйу — країну інків. Суцільною червоною лінією позначено маршрут загонів армії Франсіско Пісарро, блакитною — шлях його компаньйона, Дієго де Альмагро, до Північного Чилі.*

• *Задовго до виникнення імперії інків індіанці Анд (гір у Південній Америці) навчилися обробляти золото. Ліворуч, під картою — золота сережка. Величезну кількість подібних художніх творів народів Південної Америки іспанські завойовники, очолювані неписьменним Франсіско Пісарро, переплавили у важкі золоті злитки.*

• *Куско (ліворуч), яким його побачив художник колоніальної епохи (зі старовинної книги).*

• *Культура інків виникала не на порожньому місці. У своєму розвитку митці Тауантіасуйу запозичували елементи старіших культур, зокрема, Чавін, однієї з найдревніших на заході Південної Америки. Вона зародилася близько трьох з половиною тисяч років тому, і їй було притаманне використання образів ягуара та пуми (хижих тварин). Внизу — керамічна посудина з характерними елементами.*

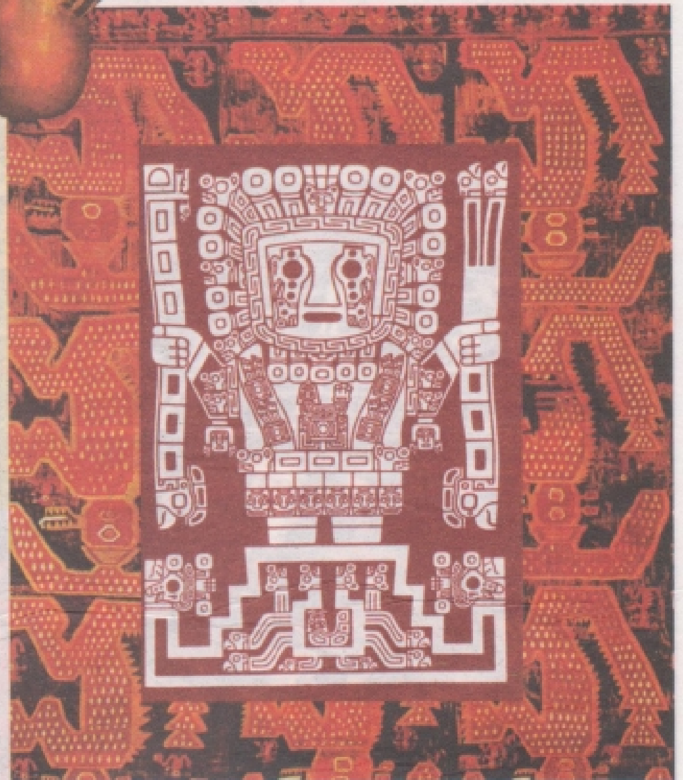

індіанців. Вони обстріляли присутніх з кількох невеликих гармат і мушкетів, а самого Атауальпу захопили і ув'язнили в одному з будинків, які незадовго перед тим їм надали, як гостям. Полонений імператор незабаром зрозумів, що іспанців цікавить лише золото. Він запропонував в обмін на своє звільнення небачений викуп: стільки золота, скільки ввійде в кімнату довжиною 6,7 і шириною 5 метрів і такої висоти, на яку він сам міг підняти руку. А срібла в два рази більше. І ось з усіх кінців імперії почали звозити золото і срібло, які відразу переплавлялися і розподілялося між іспанцями. Тим часом до іспанців надійшло підкріплення, і вони відчули себе впевненіше. Після того як Атауальпа виконав свою обіцянку, вдячні іспанці, попередньо охрестивши Інку, задушили його.

15 листопада 1533 року іспанці захопили інкську столицю, захищену могутніми міцними мурами. Вони звели на трон молодшого брата вбитого Уаскара,— Манко, який нібито запросив у Пісарро захисту. Конкістадори лицемірно оголосили себе захисниками

* *«Місце, де прив'язується Сонце» в Мачу-Пікчу, високогірній фортеці інків. Користуючись такими обсерваторіями, як зображена вгорі, жерці, які в інкському суспільстві були водночас і вченими, визначали дні сонцестоянь та рівнодень. Ця споруда виготовлена з суцільного гранітного блоку.*
* *Мочика – індіанське плем'я, яке мешкало на тихоокеанському узбережжі сучасного Перу. Мочики створили свою державу за багато віків до появи інків. Праворуч — керамічна фігурка воїна або поважного вельможі. Рисами обличчя цей воїн схожий на сучасних індіанців племені кечуа.*
* *Великої майстерності досягли в імперії інків ремесла. Вишукані тканини для одягу верховних правителів, Інок, ткали найкращі майстрині. Праворуч — вишивка по полотну, виконана ремісниками з Чанкаю.*
* *У центрі гобелену — рельєфне зображення на центральному вході до храму Бога Сонця в Тіуаунако.*

був виготовлений із чистого золота. Іспанський священик звернувся до інки, вимагаючи, щоб Атауальпа навернувся до християнства і підкорився іспанському королю. Обурений такими вимогами імператор відкинув усі претензії. І в цей момент іспанці за умовним сигналом напали на здивованих

його прав. Але невдовзі новий Інка зникає з Куско, древньої столиці держави. Він вирушає на схід країни, в гори, щоб зібратись з силами для боротьби із чужинцями. Боротьба тривала багато місяців, але закінчилася поразкою Інки.

А сп'янілі від перемог конкістадори пересварилися, між ними спалахнула запекла боротьба, внаслідок якої загинули і компаньйон Франсіско Пісарро, Дієго де Альмагро, і сам губернатор, а згодом і його брати. Лише Ернандо Пісарро не загинув, бо провів у іспанській в'язниці понад 20 років.

Загадки долини Наска

За 80 км від перуанського узбережжя Тихого океану знаходиться долина Наска. Вона всіяна безліччю вибоїн та каміння, які утворюють примхливе мереживо ліній. З цих ліній складаються дивовижні велетенські малюнки. Щоб охопити поглядом незвичні зображення, їх необхідно розглядати з висоти пташиного польоту. Тільки так їх можна належним чином оцінити. Першовідкривачі цих знаків назвали їх «дороговказами для мандрівників». Дехто гадає, що це своєрідний календар, інші — що це ритуальні знаки для богів, а, можливо, це і те, й інше. Вчені вважають, що це витвір індіанців племені наска, які жили в цій долині півтори тисячі років тому. Це, очевидно, були чудові землероби і ремісники, про що свідчать створені ними керамічні вироби (ліворуч внизу).

* *Загальний вигляд Мачу-Пікчу, високогірної фортеці інків (вгорі). Тривалий час вона залишалася вогнищем опору південноамериканських індіанців (сучасний вигляд).*
* *Фрагмент оздоблення церемоніального ножа — тумі (посередині сторінки).*
* *Позаду ножа так зване «вузликове письмо», кіпуамайок. На шнурах різних довжин і кольорів в'язалися вузлики. Вважається, що в такий спосіб зберігалася і передавалася інформація про кількість. А колір мотузків свідчив, про що саме йдеться: червоний колір означав воїнів, жовтий — золото, чорний — час тощо.*

ПІРАТИ: ТИСЯЧОЛІТНЄ РЕМЕСЛО

«Це були відчайдухи, відомі подвигами, яким не вистачало тільки чесності для того, щоб вважатися героїчними»,— писав про піратів великий французький мислитель Вольтер. «Пірат» — слово грецького походження, що означає «намагатися опанувати чим-небудь, нападати на що-небудь», але синонімом морського розбійника воно стало в римлян. У законах Стародавнього Риму були перераховані три рівноправні професії: моряки, пірати і купці. Піратство, як і війна, у стародавніх народів вважалося звичайним господарським заняттям, тільки ризикованішим. З піратством пов'язаний розвиток суднобудування, навігаційних знань, торгових зв'язків. Пірати сприяли і великим географічним відкриттям. У числі перших вони освоїли водяні шляхи, які зв'язали Європу з країнами Сходу й американським континентом, залишили після себе карти й описи нових земель.

На Карибських островах виникла ціла піратська імперія зі своїми традиціями, законами і життєвим укладом. Той, хто порушував ці неписані закони, розплачувався життям. Права й обов'язки карибських піратів регулювалися контрактами. Так, кожен пірат був зобов'язаний сам піклуватися про своє озброєння та продовольство. Двоє піратів могли утворити своєрідне партнерство, зобов'язуючись допомагати один одному. У випадку загибелі одного, інший повинний був передати його частку вдові, а якщо загиблий не був одружений, його частка діставалася компаньйону — одному чи кільком. Це забезпечувало взаємну страховку і, як правило, охоплювало всю команду корабля. Піратські закони передбачали і правила розподілу здобичі. Спочатку виплачувалася частка власнику корабля чи теслям, що його збудували. Потім найнятим корабельному лікарю й одному-двом майстрам. Також відраховувалася сума для відшкодування збитків пораненим, а решта здобичі розподіля-

• *«Піратський адмірал» Джон Генрі Морган (вгорі). Виходець з Уельсу, зумів здобути такий авторитет, що з ним, як з рівним за рангом супротивником, рахувалися губернатори іспанських колоній в районі Карибського моря: йому оголошували війни, з ним укладали мирні договори, а дехто з можновладців навіть пишався дружбою з ним! Згодом цей пірат сам став... віце-губернатором!*

• *Міжнародна піратська республіка в Карибському морі. Старовинна карта.*

лася між членами банди. Кожен пірат одержував по одній частині, капітан — чотири частини, юнга — половину частини.

Піратські закони визначали і розмір відшкодування збитків на випадки поранень, отриманих під час піратських нападів. Так, втрата правої руки оцінювалася в 600 іспанських талерів сріблом, лівої — у 500 талерів, а втрата ока чи одного пальця коштувала 100 талерів.

Піратами ставали невдахи-плантатори, авантюристи, які зазнали невдачі в спробах знайти золото, різні дезертири — солдати і матроси, карні злочинці, яких давно чекала шибениця тощо. Однак усіх їх поєднувала загальна риса — втрачати їм було нічого,

• Піратство як промисел з'явилося разом з виникненням морської торгівлі. Ідея, що відняти легше, ніж заробляти, з'являлася в людських головах в усі часи і в найрізноманітніших куточках планети. На картині Віллема ван де Велде (вгорі) зображено битву між англійським військовим судном і галерами піратів-берберів. Цих вихідців з Північної Африки, грози Середземномор'я, тривалий час не могли приборкати ні іспанський, ні французький, ні англійський флоти.

• На картині — портрет Джона Гокінса, процвітаючого торговця і судовласника із Англії. Він став першим англійським работоргівцем. Експедиції під його командуванням (або ним споряджені) захоплювали чи купували у місцевих вождів на узбережжі Африки невільників, а під час перевезення до Америки попутно займалися піратським промислом.

• Знамениті карибські пірати (внизу). Зліва направо — Бартоломеу Діаш, бразилець Рокк, француз Франсуа Лолонуа.

• Могутність піратської імперії зростала, разом з нею росла й зухвалість її підданців. Очолювані безстрашними капітанами, пірати здійснювали нечувані за розмахом напади на прибережні міста. Голландець Ван Горн разом з 1200 такими ж, як він, відчайдухами захопив місто Веракрус і пограбував його. Перетнувши Панамський перешийок, пірати спустошили перуанське узбережжя. А легендарний піратський капітан Морган напав на місто Панаму і знищив його разом з усім іспанським гарнізоном. Ці події відображені на гравюрі (ліворуч).

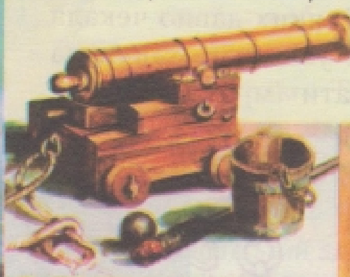

окрім життя. В сміливих операціях, які вони здійснювали, пірати виявляли нечувану відвагу, робили ризиковані відчайдушні набіги. Серед видатних піратських капітанів не можна не назвати голландця Ван Горна, француза Леграна і Лолонуа, англійця Моргана.

Джон Генрі Морган з Уельсу — один з найвідоміших ватажків карибських піратів. Він командував цілою піратською флотилією і звався адміралом. На рубежі XVI—XVII століть пірати вже не обмежувалися грабежем чи загарбанням суден. Розмах піратської «індустрії» сягнув таких масштабів, що об'єктами їхніх нападів ставали цілі міста. Найбільшою операцією під командуванням Моргана став зухвалий напад на місто Панаму, в якому зосереджувалося все золото, добуте іспанцями в Перу. Піратам дістався багатий здобуток. Тільки для його транспортування знадобилося 200 витривалих мулів. Під час поділу здобичі Морган загарбав більшу її частину і зі своїми величезними статками прибув на Ямайку. Там його заарештували, за піратство йому загрожували суд і шибе-

• На малюнку внизу — буканір. Так називали себе закинуті волею долі на острови в Карибському морі напівдикі орди європейців. Вони смажили і сушили м'ясо забитих ними тварин на букані — великій жаровні у формі ґрат. З поширенням піратського промислу буканіри приєдналися до нього і перейшли до нового способу життя.

• Портрет Вільяма Дамп'єра — видатного мореплавця, дослідника і письменника, відомого як пірата (праворуч).
• Життя в морі підкорялося своїм, часом жорстоким законам. Гравюра на дереві (внизу) показує способи покарання, що застосовувалися на кораблях.
• На монеті — Генрі Морган, пірат, який став віце-губернатором острова Ямайки.

ниця, але врешті-решт усе владналося. Минуло небагато часу, і король посвятив його в лицарі і призначив верховним... суддею і віце-губернатором Ямайки! На цій посаді ця яскрава особистість відзначилася тим, що... повела непримиренну боротьбу з піратами! Морган помер у 1688 році, його з великими почестями поховали в усипальниці кафедрального собору святої Катерини.

Пірат і гідрограф

• У Національній портретній галереї в Лондоні під портретом Вільяма Дамп'єра наведено цікавий напис: «Вільям Дамп'єр — пірат і гідрограф». Підпис справедливий, але це не вся правда про цю незвичайну людину з дивовижною долею.

Вільям Дамп'єр (1652–1715) здійснив три навколосвітніх подорожі, був капітаном англійського військово-морського флоту. Свої морські пригоди і спостереження, зроблені під час подорожей, він описав у книгах. Сучасники були зачаровані глибокою проникливістю і рідкісною спостережливістю автора. Без сумніву, ці подорожні нотатки вплинули на творчість Даніеля Дефо і Джонатана Свіфта. Вальтер Скотт говорив, що образ свіфтівського Гуллівера змальовано з Дамп'єра. А Дефо назвав останню книгу, в якій оповідалося про навколосвітню подорож, так, як називалася перша робота Дамп'єра — «Нова подорож навколо світу курсом, яким ніхто раніше не плавав».

Дамп'єр навів детальний опис рослин, тварин, риб, людей, яких він зустрічав під час своїх мандрівок. Він докладно описав напрямки вітрів і кліматичні умови різних широт, виправив численні помилки в тогочасних географічних картах. Праці Дамп'єра протягом XVIII століття були основним джерелом при складанні карт пасатів (вітрів тропічних широт). Більшість своїх спостережень Вільям Дамп'єр зробив під час піратських експедицій!

Перша навколосвітня подорож у складі піратської експедиції тривала дванадцять з половиною років. Дамп'єр добре вивчив життя піратів, разом з ними брав участь у набігах, зі зброєю в руках боронив своє життя. Проте він завжди залишався вірним своєму покликанню вченого. Зараз його ім'я носять група островів і протока.

ФРЕНСІС ДРЕЙК:
ПІРАТ ЇЇ ВЕЛИЧНОСТІ

1558 року на англійський престол зійшла Єлизавета I. Завдяки її успішній політиці Англія здобула панування на морі, виборовши його в рішучій битві з Іспанією. Ключовою фігурою цих подій був Френсіс Дрейк.

Свою морську кар'єру Дрейк розпочав шістнадцяти років від народження юнгою корабля «Ліра». Там він швидко опанував навичками навігації та водіння суден. Потім Дрейк служив на кораблі під командою Джона Гокінса, який, крім работоргівлі, займався ще й піратським промислом. Незабаром його ім'я гриміло не тільки на американському узбережжі, але і в Англії та Іспанії. Перший подвиг Дрейк здійснив, коли з командою у вісімдесят чоловік на двох кораблях він захопив і пограбував порт Номбре-де-Діос, після чого захоплений іспанський корабель з коштовним вантажем відбуксирував до Англії.

Один чи два рази на рік від берегів американського континенту в Іспанію відправлялися так звані «срібні флотилії», які під посиленою охороною доставляли награбоване в колоніях золото і срібло. Курс і час відплиття «срібних галеонів» трималися в найсуворішій таємниці. Френсіс Дрейк вирішив захопити золото іспанської корони. Англійські титуловані фінансисти надали в його розпорядження достатньо коштів, яких вистачило, щоб спорядити швидкохідні кораблі та найняти досвідчену команду. А від королеви Дрейк одержав патент, тобто доку-

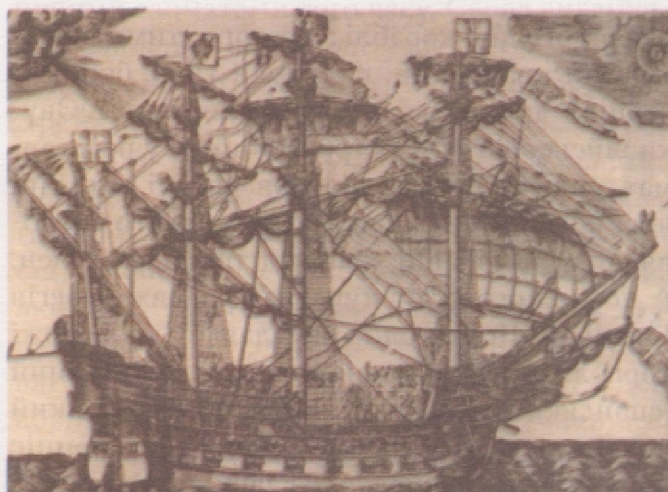

- *У ході англо-іспанської боротьби на морях королева Єлизавета, яка не могла оголосити відкриту війну Іспанії, вважала доцільним завдавати втрат супернику. Отак сер Френсіс Дрейк (портрет угорі), пірат і військовий моряк, став одним з національних героїв Британської імперії.*
- *Зараз важко уявити, щоб міністри і сама королева були компаньйонами морського пірата і мали свою частку в його прибутках. Ліворуч — королева Єлизавета I, справа від неї — Томас Грешем, фінансист англійських піратів, крайній справа — сер Френсіс Вілсінгем, начальник таємної канцелярії королеви Єлизавети.*

мент, який надає його власнику права нападати і захоплювати ворожі кораблі. У документі було обумовлено й частку здобичі, яка відраховувалась королівській казні. Це починання увінчалося успіхом. Швидкохідні вітрильники Дрейка напали на іспанські кораблі. Після навколосвітньої подорожі флагманський корабель «Золота лань» повернувся з багатою здобиччю. Прибуток у сорок сім разів перевищив вкладені в організацію

- *У 1580 році Френсіс Дрейк на кораблі «Золота лань» здійснив другу в історії мореплавства навколосвітню подорож, під час якої було захоплено багаті трофеї: трюми корабля набили злитками срібла, дорогоцінними каменями, пряностями, шовком. Вгорі, на карті 1595 року, показано схему цієї подорожі.*
- *На малюнку внизу, ліворуч, зображений галеон англійського флоту часів королеви Єлизавети І. Королівський прапор на щоглі вказує, що це військове судно її величності. Це один з найбільших кораблів англійського флоту того часу. Він брав участь у битві з «Непереможною армадою».*
- *На старовинній гравюрі, внизу праворуч, іспанські галеони XVI століття.*

експедиції кошти! Френсіс Дрейк був посвячений у лицарі, і в наступну піратську експедицію він вирушив уже як сер Френсіс Дрейк.

Кількома роками пізніше він став адміралом. У лютому 1587 року відносини між Англією й Іспанією ще більше загострилися. І Дрейк знову став збиратися в чергову авантюрну подорож. У портовому місті Плімуті навколо флагманського корабля Дрейка «Єлизавета Бонавентура» зібралися значні морські сили, метою яких було: «перешкодити підготовці іспанського флоту до нападу, перешкодити скупченню іспанських морських сил навколо Лісабона». Виконуючи цей наказ королеви, 2 квітня флот сера Френсіса Дрейка вийшов з бухти і взяв курс на Кадіс, найбільший іспанський військовий порт. Серед білого дня кораблі з розгорнутими військовими прапорами, під звуки труб, бойових горнів і дріб барабанів увійшли в порт. Звуки військового оркестру потонули у реві гармат. Битва тривала півтори доби і англійці перемогли. Дрейк не втратив жодного корабля, тоді як іспанці — понад тридцять суден. А потім його флот курсував уздовж берегів Іспанії й Португалії, нападаючи на ворожі кораблі. А захоплений Дрейком величезний іспанський корабель «Сан-Філіпе», який повертався з островів пряностей, приніс йому не тільки військову славу, а й величезні

• Ім'я Френсіса Дрейка вселяло іспанцям жах, вони прозвали його Драконом. Найбільшим іспанським портом був у той час Кадіс. Без ніяких військових хитрощів, серед білого дня англійські кораблі з розгорнутими військовими прапорами ввійшли в бухту цього порту. Цей епізод зображений на картині вгорі. Битва тривала півтори доби. Все сприяло англійцям: раптовість нападу, військове мистецтво і сміливість Дрейка, краща підготовка англійських матросів, сучасніша артилерія. Англійський флот, який майже не зазнав втрат, загалом потопив, розтрощив на друзки, підпалив і захопив понад тридцять іспанських галер. Звістка про сміливий раптовий напад блискавично поширився по Іспанському королівстві, викликавши велике занепокоєння. Іспанія прагнула зберегти й утримати свої, вже завойовані, володіння, Англія — заволодіти новими.

• На гравюрі того часу (праворуч) зображено, як корабель Дрейка бере на абордаж судно «Какафуего».

багатства. До Плімута прибуксирували корабель з вантажем золота, срібла, перцю, гвоздики, шовку, слонової кістки та безлічі інших скарбів.

Жертвою одного з розбійних нападів став замок у Сагриші, який захопили і підпалили корсари Дрейка. Тут колись плекав плани португальської морської могутності Генріх Мореплавець. Символічним видається той факт, що книги, карти, навігаційні прилади знаменитого португальського вченого загинули від руки видатного мореплавця Англії.

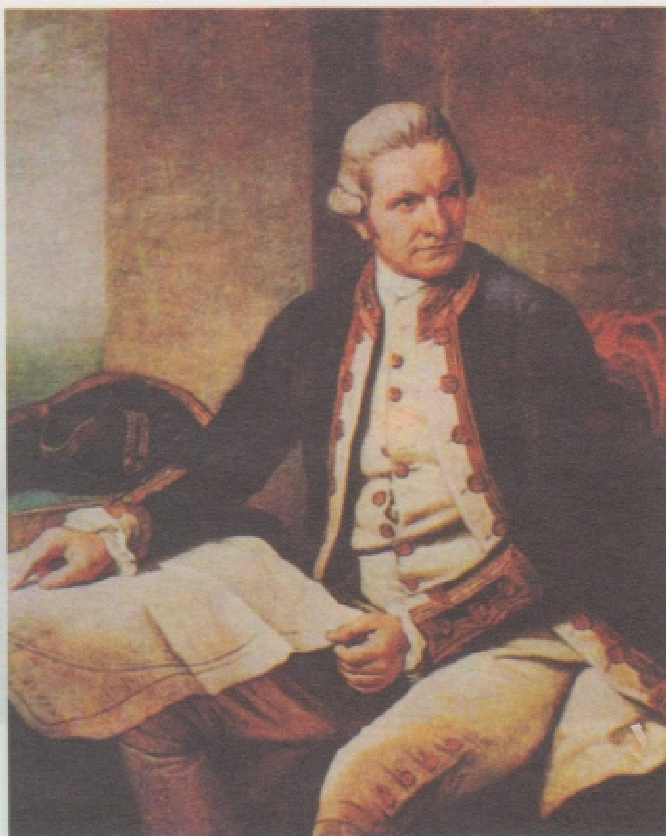
Щоб похитнути морську могутність Англії, іспанська імперія сформувала найбільший флот усіх часів і народів — «Непереможну армаду», в якій налічувалося 130 суден, озброєних найбільшими і найпотужнішими гарматами того часу. Серед англійських офіцерів, які взяли участь в бою проти «Непереможної армади», був і сер Френсіс Дрейк. Початок битви збігся з шаленим штормом: виття вітру зливалося зі свистом снарядів, гарматній канонаді вторили розкати грому. Коли шторм ущух, з'ясувалося, що від іспанського флоту залишилася жалюгідна купка кораблів, яка швидко відступала до рідних берегів. Ця битва відбулася влітку 1588 року, і вона поклала край військовій могутності Іспанії та її пануванню на морі. Почалася епоха англійського морського панування.

- *Бій англійського флоту з «Непереможною армадою» біля берегів Британії. Картина XVII сторіччя голландського живописця Корнеліса Клас Ван Вірінгена. Замолоду художник служив у морському флоті, тож завдяки своїм знанням зумів надзвичайно точно змалювати один з епізодів драматичної боротьби у найдрібніших деталях.*
- *Філіпп II Іспанський послав на завоювання Англії велику флотилію, яку назвали «Непереможною армадою». На картині (внизу) невідомого голландського художника видно, як важкі галеони «Непереможної армади» зазнають поразки від маневреніших англійських суден, до того ж обладнаних гарматами з обох бортів.*

ДЖЕЙМС КУК:

У ПОШУКАХ ПІВДЕННОГО КОНТИНЕНТУ

Джеймс Кук народився 27 жовтня 1728 року в селянській родині в йоркширському селищі Мартон. Початкову освіту він здобував у сільській школі, але згодом так захопився морем, що подався навчатися морській справі в порт Уїтбі. Там він опанував керування невеликими суднами, вивчав математику і навігацію. Майстерність Джеймса справила настільки велике враження на судновласників, що вони ладні були відразу надати під його командування один зі своїх кораблів. Однак Джеймс Кук відмовився від такої привабливої пропозиції й найнявся рядовим матросом на Королівський військово-морський флот.

В 1757 році він вже був капітаном власного судна, а 1763 року, командуючи шхуною «Гринвілль», досліджував узбережжя Ньюфаундленду і Лабрадору. Наприкінці серпня 1768 року Джеймс Кук очолив британську експедицію в Тихий океан. Метою цієї експедиції було проведення астрономічних спостережень. Джеймс Кук особисто командував кораблем «Індевор», на борту якого знаходилася команда з 80 моряків і 11 учених. Однак, окрім офіційної мети, експедиції було призначено ще й інше, таємне завдання, про яке Кук повинен був дізнатися із запечатаних інструкцій. Успішно упоравшись з першим завданням, він розкрив запечатані інструкції, і звідти дізнався, що експедиція повинна вирушити на пошуки таємничої невідомої південної землі. Справа в тому, що за географічними уявленнями того часу вважалося, що в Південній півкулі повинен бути величезний масив суші, який врівноважує масу землі в Північній півкулі. Експедиція детально обстежила Підвітряні острови, потім продовжила пошуки між 40-м і 35-м градусами південної широти і, нічого не знайшовши, попрямувала до берегів Нової Зеландії. Протягом чотирьох місяців Кук плив проти годинникові стрілки навколо Північного острова, потім ще сім тижнів за годинниковою стрілкою довкола Південного острова. Підсумком цих мандрів стала напрочуд точна карта Нової Зеландії. Далі шлях експедиції проліг до Нової Голландії

- *На портреті Натанієля Данса зображений Джеймс Кук, який борознив простори світового океану в пошуках південного континенту. Під час цих подорожей славетному капітану вдалося усунути безліч білих плям з карти нашої планети.*
- *Усі три подорожі Джеймс Кук здійснив на міцних трищоглових вітрильниках, прозваних «вуглярами», тому що вони призначалися для перевезення вугілля. Завдяки місткості трюмів та зручності керування ці судна виявилися найпристосованішими для тривалих плавань.*

• *Джеймс Кук був геніальним мореплавцем і великим дослідником. Карти, складені ним, відзначалися великою точністю.*

• *Жителі Океанії були сміливими мореплавцями й обдарованими навігаторами. Будуючи човни, вони приділяли увагу не тільки технічній стороні справи, але й намагалися прикрасити їх. Так, на Соломонових островах човни зазвичай прикрашали «носовими» фігурами, наприклад, майстерно вирізаними зображеннями духів-заступників (один з яких зображено праворуч), оздобленими перламутровим орнаментом.*

(Австралії), біля берегів якої вже побували європейці. Було зроблено багато нових відкриттів і 22 серпня 1770 року Кук проголосив Східну Австралію володінням Британії, а ці землі він назвав Новий Південний Уельс. До рідних берегів «Індевор» причалив 13 липня 1771 року. Джеймс Кук мав аудієнцію в короля і отримав підвищення у званні. В існування невідомого континенту він уже не вірив, але і не міг навести незаперечних доказів на користь того, що всі розмови про нього — плоди звичайнісінької фантазії. Тому 1772 року розпочалася друга подорож. Кораблі «Резольюшен» і «Едвенчер», надані Куку, повинні були здійснити навколосвітні мандри у високих антарктичних широтах. Нічого, окрім криги, знайти знову не вдалося, і Кук почував себе вправі заявити, що великий південний континент — це всього лише міф. Протягом другої подорожі британським володінням був оголошений острів Південна Джорджія.

Під час плавання Куку й членам його команди удалося майже цілком уникнути бича всіх морських мандрівників — цинги, смертельної хвороби, на рахунку якої життя багатьох і багатьох тисяч моряків. Для профілактики захворювання Кук давав морякам апельсиновий і лимонний сік, кислу

• *Маорі, мешканці Нової Зеландії, досягли високої художньої майстерності у різьбі по дереву. З надзвичайною винахідливістю вони створюють вишукані прикраси — «носові» фігури для своїх човнів, гребінці для оздоблення зачісок тощо. Деяке уявлення про самобутню культуру дає різьблення на фронтоні (ліворуч), виконане з винятковим умінням, смаком і натхненням.*

• Прибуття експедиції Джеймса Кука на острів Мореа в 1787 році.
• Незважаючи на порівняно невисокі досягнення остров'ян у технічних пристосуваннях, їхня майстерність неперевершена в мистецьких витворах. Ліворуч вгорі — намисто для урочистостей, зроблене із зерен тропічних рослин.

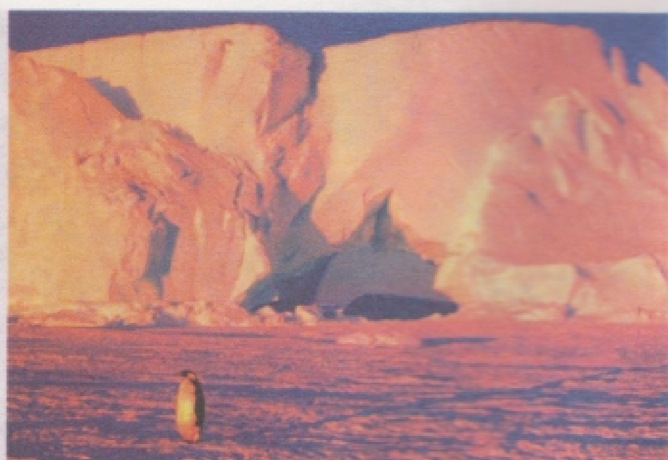
• Пір'яні гроші (ліворуч) з островів Санта-Крус: з'єднані між собою пластинки з наклеєним пір'ям райських птахів. Їх ланцюжки іноді досягають у довжину 10 і більше метрів. Такі платіжні засоби виготовлялись і використовувались остров'янами навіть у XX столітті!

капусту та морквяне повидло. Результати виявилися вражаючими. За час плавання на «Резольюшен» із 112 членів екіпажу померли тільки четверо, та й ті не від цинги.

Щоденникові записи Кука стали найважливішим джерелом знань про природні умови та життя населення Океанії того часу. Вони незаперечно спростували всі захоплені описи безтурботного існування на «райських» островах. Кук писав, що життя остров'ян залежить від урожаю різних культурних рослин, таких як батат, банани, ретельного догляду за кокосовими пальмами і хлібними деревами. Виявилося, що рибна ловля, як і право користуватися луком і стрілами, є привілеєм вищих станів. Докладно Кук розповів про виготовлення човнів, зброї, знарядь праці, способи обробки полів. Він захоплювався майстерністю будівельників човнів і сміливістю моряків. Одного разу йому довелося побачити «дивний витвір індійської архітектури» — «аху» з Папари, культову споруду дев'яностометрової довжини, яка здіймалася уступами вгору. Вона була складена з базальтових і вапнякових блоків, підігнаних один

• Типовий для Океанії пейзаж.
• Неймовірно, але напрочуд чудові мистецькі витвори, як і двадцятиметрові човни для ста чоловік, створювалися лише за допомогою сокир, різців і свердел з нефриту, базальту, кісток чи навіть черепашок. Зображена внизу праворуч богиня на морському чудовиську з острова Нова Ірландія свідчить про високу майстерність та витончений смак жителів Океанії.

• Внесок Джеймса Кука в розширення знань про нашу планету неоцінимий: він відкрив сотні островів, наніс на карту величезну кількість берегів. Протягом століття мореплавці користувалися лоціями (морськими довідниками), укладеними Куком. Лише дістатися берегів Антарктиди йому не вдалося...

до одного кам'яними сокирами. Підніжжя цієї будівлі забруковане плитами, на яких стояли вівтарі для жертвопринесень.

Під час третьої подорожі, яка розпочалася влітку 1776 року на кораблі «Резольюшен», завданням Джеймса Кука був пошук північно-західного проходу між Атлантичним і Тихим океанами. У ході цього плавання прохід так і не знайшли, проте було відкрито Сандвічеві (Гавайські) острови. На жаль, цей похід закінчився для дослідника трагічно: 14 лютого 1779 року Кука вбили аборигени.

Усі подорожі Джеймса Кука давали негативний результат: не знайдено південного континенту, не виявлено північно-західного проходу з Атлантики в Тихий океан. Однак завдяки цим «безрезультатним» зусиллям на карту було нанесено величезну кількість невідомих земель, а британська корона розширила свої володіння.

• Вище по центру — знамените полінезійське різьблення по дереву, яке нерідко прикрашає житла та різноманітні споруди остров'ян.

• Ліворуч — малюнок на корі з острова Ґрут-Айленд, що на півночі Австралії, зі сценою битви між кенгуру та дикою собакою динго.

Трагічна загибель Кука

Під час своїх подорожей Джеймс Кук завжди намагався підтримувати мирні стосунки з аборигенами. І хоча конфлікти іноді все ж виникали (здебільшого пов'язані з тим, що остров'яни привласнювали продукти, одяг, а іноді й коштовне устаткування мандрівників), звичайно вони закінчувалися мирно.

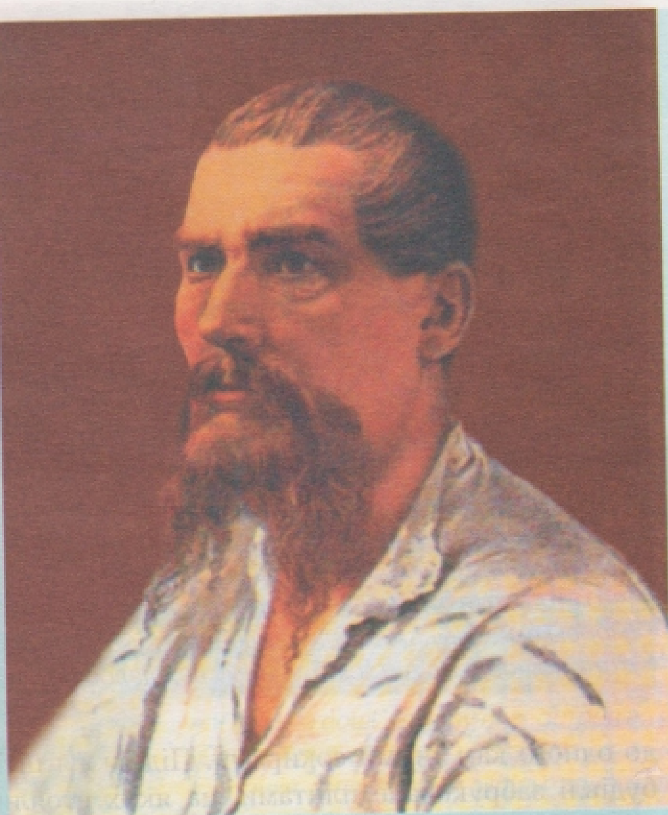
Під час останньої подорожі Джеймса Кука, після безрезультатних спроб відшукати північно-західний прохід між Тихим і Атлантичним океанами, кораблі кинули якір на західному березі острова Гаваї. Там мандрівників очікував привітний прийом, гавайці сприйняли Кука як бога Лоно, захисника землеробів і хранителя світу. Тому вожді і жреці шанобливо привітали Кука, накинули на нього священну тапу (накидку з тканини) червоного кольору, передали дарунки і повели до місця здійснення культових обрядів. Кук і його супутники взяли участь в урочистій церемонії. Туземний правитель Калеіопа вручив капітану дарунки. Вдячні гості спорудили на березі кузню й виготовили аборигенам безліч залізних ножів, сокир і наконечників для списів.

4 лютого 1779 року кораблі взяли курс на інші острови. Однак через ураган Кук був змушений повернутися назад. Та цього разу прийом виявився гіршим. Почастішали крадіжки, це псувало стосунки між європейцями і полінезійцями. Одного разу зникла шлюпка. Щоб повернути човен, мандрівники захопили заручника, що дуже розлютило юрбу тубільців. Виникла сутичка, під час якої загинув Джеймс Кук. Лише після тривалих переговорів остров'яни повернули рештки тіла відважного капітана. Його поховали за морським звичаєм — у хвилях бухти Кеалакекуа.

БАРТОН І СПІК:

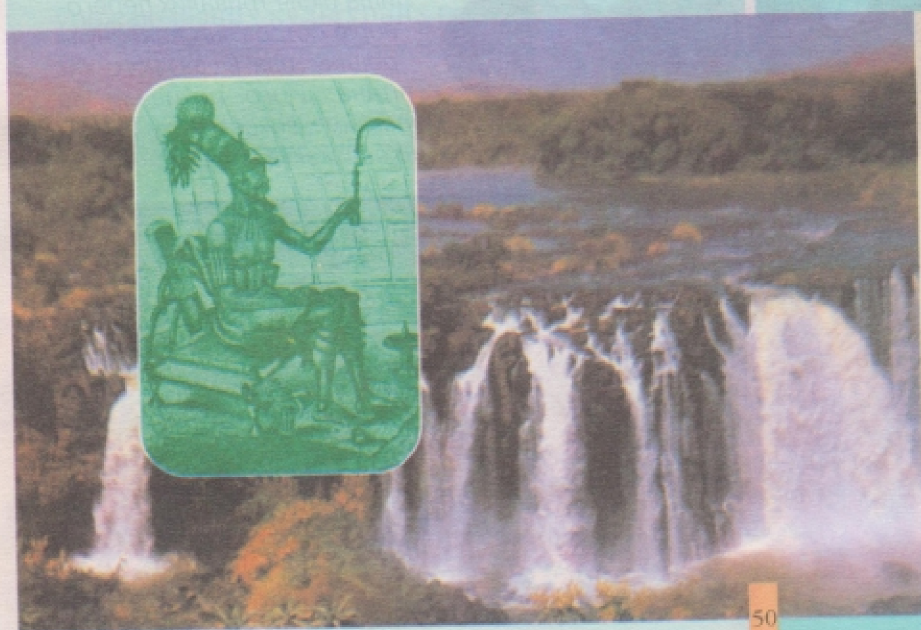
ДО ВИТОКІВ НІЛУ

Довжина найбільшої річки африканського континенту, Нілу, становить майже 5600 км. Ще з часів античності вираз «шукати джерела Нілу» означав займатися нездійсненним завданням. Започаткував спроби знайти витоки Нілу Джеймс Брюс. У 1770 році він досяг озера Тан, де бере початок Голубий Ніл, а потім доплив до його злиття з Білим Нілом. Але в цілому завдання не було вирішено.

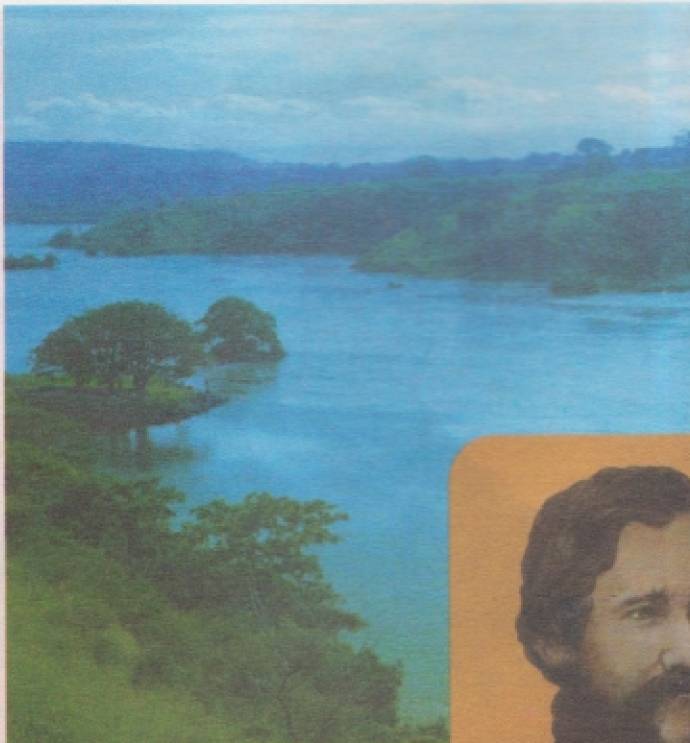
На пошуки джерел Білого Нілу вже наприкінці 1853 року вирушив відважний авантюрист і невиправний дебошир Річард Френсіс Бартон. Він збирався стати першим європейцем, який пройшов через всю Африку — від одного узбережжя до протилежного. Керівником іншої експедиції (до Ваді-Ногал у північно-східній частині Сомалі) став молодий лейтенант Джон Ганнінґ Спік. Подорож почалася з неприємностей. У Сомалі місцеві жителі вночі напали на табір дослідників, внаслідок чого і Бартон, і Спік зазнали тяжких поранень. У 1856 році вони знову відправляються на пошуки величезного озера, яке, як вони вважали, лежить у самому центрі Африки, і звідки бере початок Білий Ніл. Переборюючи хвороби, в спеку і в негоду мандрівники повільно просувалися вперед, але лише в лютому 1858 року вони досягли озера Танґаньїка. Запаси продовольства закінчилися, і це змусило Бартона повернутися в Табору, а Спік продовжив подорож самостійно. Він дістався озера, яке назвав Вікторія, і переконався, що саме звідти бере свій початок Ніл.

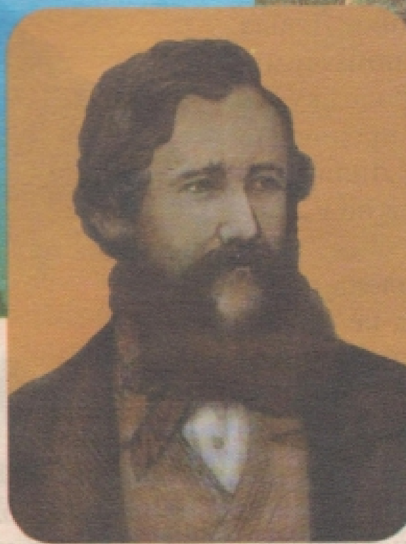
Для підтвердження істинності зробленого Спіком відкриття, Королівським географічним товариством була організована повторна експедиція. Цього разу напарником Спіка був капітан Джеймс Грант, обдарований художник і обізнаний ботанік. Навесні 1860 року вони відправилися з Портсмута до Занзібару. Далі їхній маршрут лежав до озера Вікторія. Там вони повинні були знайти джерела Білого Нілу і пропливти по ньому до місії в Гондокоро.

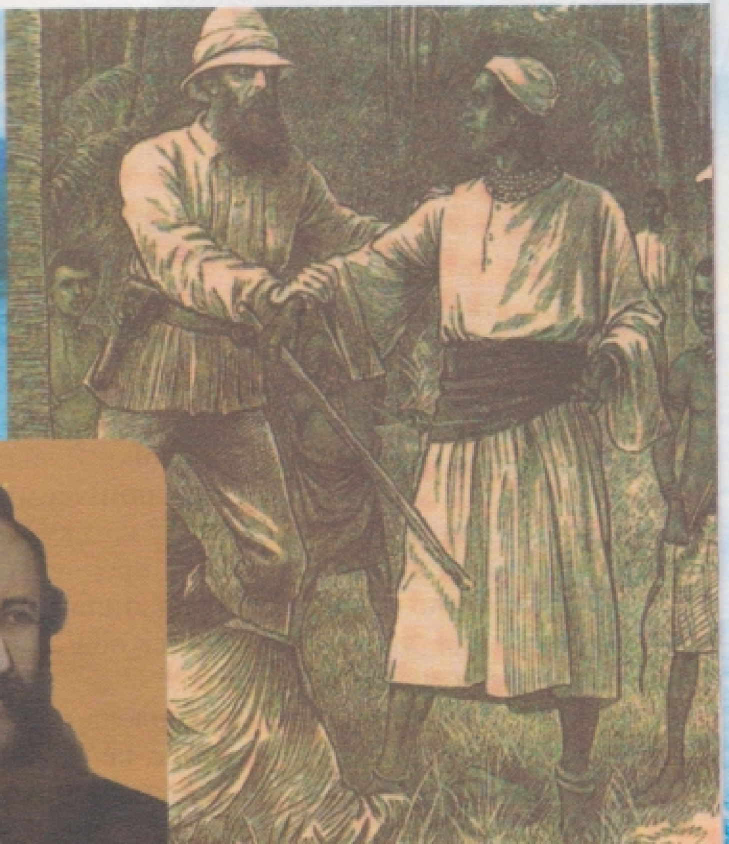

• Річард Френсіс Бартон (вгорі) — талановитий дослідник, антрополог і блискучий лінгвіст (він володів 25 мовами). Разом з тим він відзначався схильністю до авантюризму. Переодягнувшись у вбрання, яке зазвичай носять араби-мусульмани, він з ризиком для життя здійснив паломництво до Мекки. Разом із Джоном Ганнінґом Спіком брав участь в експедиції до витоків Нілу. Він також займався дослідженнями в Східній і Західній Африці, подорожував Сполученими Штатами й Бразилією. Свої подорожі описав у книзі.

• Ліворуч — один з найбільших у світі водоспад Вікторія на річці Замбезі. Його висота 120 м.

• Свій початок Ніл, найдовша річка світу, бере з озера Вікторія. Це озеро найбільше в Африці і друге за розмірами серед прісних озер світу. Його глибина досягає 80 м. Честь відкриття джерела Нілу належить Джонові Ганнінґу Спіку (в центрі).

• Внизу — ілюстрація вікторіанської епохи «Мешканці екваторіальної Африки супроводжують капітана Спіка».

• Спік був першим європейцем, що відвідав правителя Буґанди Мутесу, якого підданці шанобливо величали «батьком Нілу». Цей місцевий володар відрізнявся мінливою вдачею і запальним характером. На ілюстрації (вгорі) зображено зіткнення між Мутесою й Спіком, який рятує жінку від гніву правителя.

Мандрівники зазнали чималих злигоднів, їх мучили хвороби, майже всі носильники втекли, підходили до кінця припаси. Грант поранив ногу, тож його довелося залишити, скориставшись гостинністю місцевого правителя. Подорож продовжилася тільки в липні 1862 року. Результат був досягнутий, і всі сумніви розвіяні. Восени 1862 року на адресу Королівського географічного товариства прийшла телеграма: «Джерела Нілу встановлені».

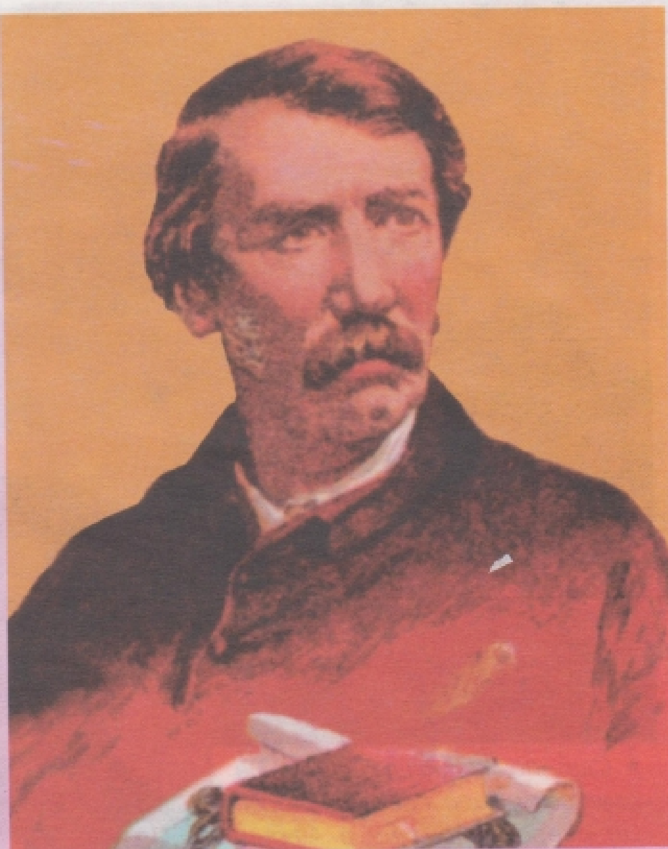
В Англії Спіка і Гранта зустріли з усіма почестями. Спік був нагороджений Золотою медаллю Королівського географічного товариства, а в 1863 році опубліковано його «Щоденник відкриття джерел Нілу» з картами й ілюстраціями, виконаними Грантом. Але суперечки навколо джерел Нілу ще довго не вщухали. У вересні 1864 року це питання повинно було остаточно розв'язатися на щорічній конференції Британської асоціації з розвитку науки, яка мала відбутися в Баті, але напередодні за загадкових обставин помер Джон Ганнінґ Спік. І тільки через 10 років після детального обстеження озер Танґаньїка і Вікторія, проведеного Генрі Мортоном Стенлі, відкриття Спіка остаточно підтвердилося.

ДЕВІД ЛІВІНҐСТОН:
ДОСЛІДНИК В ІМ'Я ГОСПОДА

Девід Лівінґстон народився 19 березня 1813 року в набожній бідній родині, яка мешкала неподалік від Глазго. З 10 років він по чотирнадцять годин трудився на текстильній фабриці, а вечорами навчався. Успіхи Девіда у вечірній школі були настільки помітними, що його прийняли до місцевого коледжу, де він став вивчати медицину, потім продовжив освіту в Лондоні. 1840 року Девід Лівінґстон одержав диплом лікаря і був прийнятий у Лондонське місіонерське товариство.

Англія XIX століття була охоплена поривом місіонерської діяльності, тож не дивно, що й Девід вирушив у подорож по Африці з твердим наміром — навернути аборигенів до християнства. Та в місії Куркман, куди майбутній дослідник прибув у липні 1841 року, його підстерігало розчарування. Лівінґстон прагнув проповідувати християнство в нових, ще не охоплених місіонерською діяльністю районах. Пошук таких місцевостей привів його до озера Нгамі. Разом із мисливцем Вільямом Освеллом вони були першими європейцями, які його побачили. Лівінґстон одержав від Королівського географічного товариства премію і відчув себе справжнім дослідником. Він здійснив ще дві подорожі, друга з яких закінчилася на берегах Замбезі.

З вересня 1854 року по травень 1856 року Лівінґстон, подолавши відстань у 6435 кілометрів, першим з європейців перетнув африканський континент. Під час своєї мандрівки він безнастанно проповідував. Він хотів знайти безпечний шлях у внутрішні райони Африки, щоб заснувати там місію. Лівінґстон свято увірував, що створення європейського поселення в Центральній Африці допоможе покласти край работоргівлі. Під час подорожі Лівінґстон щодня занотовував до щоденника свої враження і спостереження. Президент Королівського географічного товариства назвав цю експедицію «найбільшим тріумфом географічних досліджень нашої епохи». Витрати на подорож були мінімальними. Єдиними

• Девід Лівінґстон (вгорі) — видатний дослідник, християнський місіонер, самовідданий борець із работоргівлею. Протягом усього життя Лівінґстон залишався непохитним у своїй вірі в Бога, але його релігійність дивовижним чином сполучалася з честолюбством і прагненням суспільного визнання. Саме ці якості змушували його торувати нові, ще не топтані стежки серед злигоднів і небезпек. Завдяки його подорожам на карті Південної і Центральної Африки зникло чимало «білих плям».

• Ліворуч — будинок в Мікіндані, де жив Лівінґстон, у глибині видно будинок ринку невільників.

помічниками Лівінґстона були 19 носіїв. Із селища Секелету, вождя доброзичливого до Лівінґстона племені маколоко, мандрівник вирушив до Сешеке, а потім на каное вгору по Замбезі. Тут мандрівники потрапили на територію племені балонда. Лівінґстон був змушений відхилитися від курсу і нанести візит чемності місцевому вождю Шинті. Мандрівника прийняли напрочуд люб'язно, його зустрічав парадно одягнений вождь з почтом у 1000 чоловік. Лівінґстон був у Шинти в гостях 10 днів. Місцевий правитель надав мандрівникові 7 чоловік для допомоги в дорозі, що виявилося зовсім не зайвим: на шляху доводилося долати численні перешкоди, та й не всі племена були миролюбними і гостинними. Крім того, Лівінґстон захворів на малярію і почував себе щодня все гірше і гірше. Зрозумівши, що шлях із західного узбережжя для цього непридатний, Лівінґстон вирішив прокласти його зі сходу. В листопаді 1855 року він вирушив у чергову подорож, у ході якої подолав 1610 кілометрів по лівому берегу Замбезі. Ненадовго відхилившись від шляху, Лівінґстон проплив на каное до водоспаду Мосі-ао-Тунья — «Гримучий дим». Дослідник назвав його «Вікторією». Згодом про це чудо природи він писав, що ним, «напевне, любуються в польоті янголи».

Подальший маршрут Лівінґстона проліг на плоскогір'я Батока. Мандрівник сподівався, що ріка судноплавна, і тут можна буде заснувати велике поселення європейців. Потім він повернувся на лівий берег ріки і продовжив подорож. Під час переправи через річку Луанґва експедиція зустрілася з войовничими племенами. На думку Лівінґстона, тільки Божою допомогою можна було пояснити, що їм поталанило уникнути сутички. Далі експедиція попростувала до устя Замбезі, звідти — до селища Келімане. Там у травні 1856 року Лівінґстон отримав дуже неприємне повідомлення від Лондонського місіонерського товариства, яке повідомляло про припинення фінансування експедиції, тому що її діяльність, мовляв, «має надто віддалене відношення до поширення

• *Прибувши в одну з місій, Лівінґстон (вгорі) був прикро вражений тим, як мало африканців насправді сприйняли християнство. Він зрозумів, що навертання до християнства — справа далеко не проста.*

• *Записка Лівінґстона Г. М. Стенлі зі скаргами на шкоду, які заподіюють каравани работоргівців.*

• *Лівінґстон (внизу) вирушає з візитом до Шинти, місцевого вождя.*

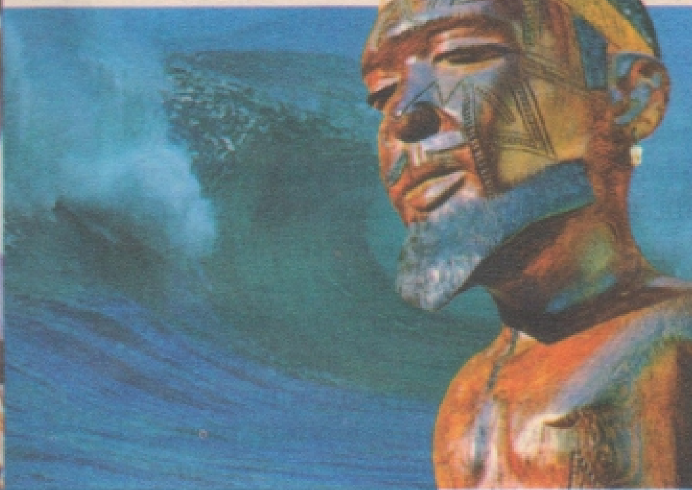
• *Розповідь про зустріч (праворуч) Девіда Лівінґстона зі Стенлі та ввічливе звертання останнього: «Доктор Лівінґстон, коли не помиляюся», стала історичним анекдотом. Генрі Мортон Стенлі, журналіст із «Нью-Йорк Геральд» отримав завдання будь-що розшукати Лівінґстона, тому що відсутність відомостей про долю дослідника викликала тривогу. Легендарна зустріч відбулася в 1871 році в селищі Уджиджі. Саме завдяки репортажам Стенлі в Англії сформувалося ставлення до Лівінґстона, як до національного героя.*

євангельського віровчення». Лівінґстон вирішив відправитися в Англію, щоб особисто відвідати місіонерське товариство. Цікаво, що англійська громадська думка з приводу діяльності Лівінґстона разюче відрізнялася від точки зору місіонерського товариства.

В Англії Лівінґстона зустрічали як національного героя. Йому були надані засоби для нової експедиції по Замбезі. Лівінґстон планував пропливти по Замбезі й організувати дослідну станцію на плоскогір'ї Батока. Але подорож відразу ж почалася з невдач: судно для плавання від устя Замбезі до Кафуе виявилося непридатним, на своєму шляху він зіткнувся з нездоланною для суден перешкодою — порогами Кебра Басса. Тому Лівінґстон був змушений змінити маршрут подорожі і рушити по річці Шіре. Однак місце, вибране для чергової місії, виявилися невдалим; усі послані туди місіонери помирали від нездорового клімату. Незабаром експедицію, яка поглинала значні кошти, було припинено. За шість років подорожі по Замбезі Лівінґстоном були зібрані точні географічні і геологічні дані про

• *Згідно із загальновизнаною нині теорією саме Африка була колискою людської цивілізації. Мільйони років тому на цьому континенті з'явилися перші люди, згодом вони розселилися по всій земній кулі. Африку за часів Лівінґстона населяло безліч племен із самобутньою культурою (ліворуч — одне з племен, які населяють береги озера Танґаньїка).*

внутрішню Африку, які немало прислужилися колонізаторському руху.

Лівінґстон повернувся в Англію в липні 1864 року. Та цього разу його чекав прохолодний прийом. Протягом 6 місяців він описував свою подорож і обдумував організацію наступної експедиції. Королівське географічне товариство цю ідею підтримало, але уряд не надав для її втілення жодних засобів.

У 1866 році Лівінґстон відправився у свою останню подорож, метою якої був пошук джерел Нілу і Конго, а також дослідження озера Ньяса та центральноафриканського вододолу. На шляху дослідника підстерігали численні труднощі: хвороби, втеча носильників, кривава різанина в Ньянзі, вчинена занзібарськими работоргівцями. В Європі поширилися чутки про загибель Лівінґстона. На його пошуки відрядили американського журналіста Стенлі. Прибуття Стенлі було дуже своєчасним, тому що в Лівінґстона закінчилися припаси. Вдвох вони досягли озера Танґаньїка і з'ясували, що воно ніяк не сполучене з Нілом. А потім Лівінґстон сам вирушив до озера Банґвеулу, біля якого й помер 1 травня 1873 року. Його забальзамоване тіло було доставлено на батьківщину і поховано з державними почестями у Вестмінстерському абатстві.

Стенлі

Справжнє ім'я Генрі Мортона Стенлі (угорі) — Джон Роуландс. Життя цієї людини було сповнене пригод. Він народився в Уельсі в 1841 році, з раннього дитинства працював на фабриці, а потім втік до Америки. Там він змінив ім'я на честь Генрі Ґоупа Стенлі, якому багато чим завдячував. Брав участь у Громадянській війні, пізніше зайнявся журналістикою. В1871 році Стенлі було відряджено на пошуки Лівінґстона, якого того ж року вдалося відшукати серед неосяжних африканських просторів у невеликому селищі Уджиджі (внизу). Ще під час пошуків журналісту спало на думку продовжити дослідження славетного мандрівника. В 1874 році Стенлі очолив експедицію, організовану для вивчення центральноафриканської річкової системи. Проведене Стенлі дослідження підтвердило, зокрема, правильність висновків Джона Ганнінґа Спіка про те, що Ніл ніяк не зв'язаний з озером Танганьїка. Згодом Стенлі працював у Конго, брав участь у звільненні захопленого в Судані німецького ботаніка. Він написав кілька книг, читав лекції і навіть намагався зробити політичну кар'єру.

МИКЛУХО-МАКЛАЙ:
ДРУГ ПАПУАСІВ

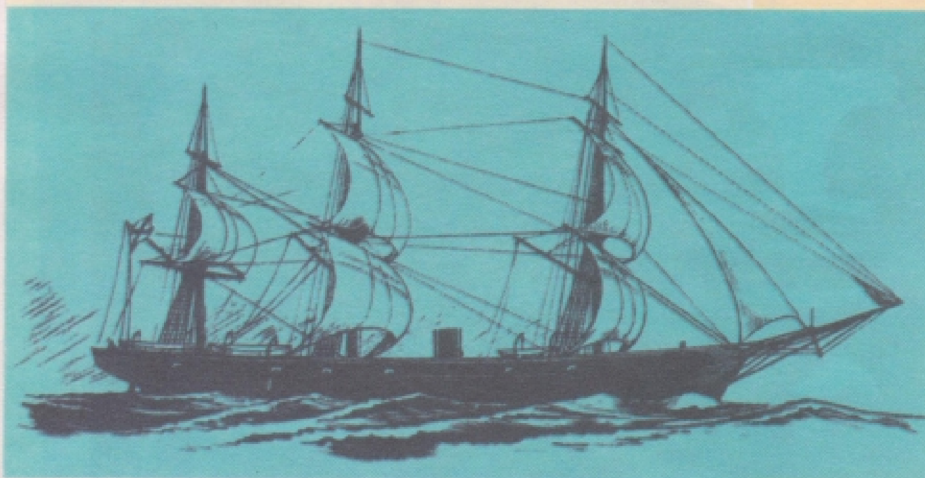
Микола Миколайович Миклухо-Маклай народився 17 липня 1846 року в скромній дворянській родині, що вела своє походження від запорізьких козаків Миклухів. За сімейними переказами, в XVII столітті у їхній родині прижився, а потім і поріднився захоплений в полон у поляків шотландський лицар-найманець Майкл Мак-Лей. Його «зросійщене» прізвище і вирішив приєднати до свого юний Микола.

Миклухо-Маклай відвідував вільним слухачем відділення природничих наук фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету, а також слухав лекції в Медико-хірургічній академії. Однак за участь у студентських заворушеннях змушений був залишити батьківщину і продовжити освіту в Німеччині, на філософському й медичному факультетах. Там у нього зародився живий інтерес до антропології й етнографії, до вивчення невідомих країн і народів. Наприкінці 60-х років він робить свої перші натуралістичні поїздки – на Канарські острови, в Марокко і на узбережжя Червоного моря.

У 1869 році молодий вчений звернувся до Російського географічного товариства в Петербурзі з проектом багаторічної подорожі на острови Тихого океану. А 20 вересня 1871 року військове судно «Витязь» кинуло якір у бухті Астролябія і висадило Миклухо-Маклая, який залишався тут жити в спеціально збудованій хижці неподалік від селищ папуасів.

Нову Гвінею португальці відкрили ще в XVII столітті, однак вона до середини XIX століття залишалася недослідженою. Про її корінних жителів, папуасів, що жили в умовах кам'яного віку, ходили найфантастичніші чутки. Говорили, що вони людожери і страшенно люті. Саме до них і вирушив Миклухо-Маклай, не захопивши з собою нічого, крім записної книжки з олівцем. Папуаси зустріли несподіваного прибульця вороже; кілька стріл пролетіло поруч з його головою. Щоб показати свої мирні наміри, Миклухо-Маклай ліг на циновку і заснув. Таке поводження прибульця спантеличило

• *8 листопада 1870 року військове судно «Витязь» вийшло з Кронштадтського порту і за триста сорок шість днів шляху кинуло якір у затоці Астролябії, на північно-східному березі Нової Гвінеї. Примхливе наймення затока одержала за назвою судна, на якому приплив французький мореплавець Дюмон Дюревіль, який відкрив острів, проте, побоявшись остров'ян, на берег не висаджувався. Тому Миклухо-Маклай — перший європеєць, який ступив на цю землю.*

• *Зображення птаха, який бореться зі змією. Вгорі — різьблення по дереву з Меланезії, нижче — малюнок з древнього мексиканського рукопису.*

• *Карта подорожей М. М. Миклухо-Маклая.*

мешканців. Поступово недовіра й підозрілість змінились у них дружніми почуттями. Він лікував хворих, давав їм поради, обдаровував потрібними в господарстві знаряддями, учив вирощувати рослини з привезеного ним насіння. Папуаси у свою чергу приносили Миклухо-Маклаю плоди хлібного дерева, банани, кокосові горіхи, рибу. За чотири місяці він опанував мову папуасів. А за п'ятнадцять місяців, проведених на острові, Миклухо-Маклай описав матеріальну і духовну культуру, побут, характер та звичаї папуасів, склав карту північно-східного узбережжя. До своїх нових друзів Миклухо-Маклай повертався ще двічі, у 1876—1877 і 1883 роках. Загалом учений провів на острові близько трьох років. Крім Нової Гвінеї, він відвідав також острови Океанії, півострів Малакку, побував на Яві, відвідав Австралію. В акваторії Тихого океану Миклухо-Маклай провів загалом 12 років, збагативши науку важливими спостереженнями над корінним населенням цього регіону. Він підготував свої щоденники й рукописи до друку, але занедужав і на 42-м році життя помер.

Щоденник Миклухо-Маклая — важливе джерело для вивчення життя первісних народів. Детально і докладно вчений описав вдачу і звичаї жителів острова: похорони й весілля, полювання й навчання дітей, обробку землі і будівництво пірог. Дослідника цікавило все – висота гори і глибина затоки, дзьоб птаха, орнамент на борту піроги чи дитяча зачіска.

Але щоденник Миклухо-Маклая — це ще й автопортрет, з якого перед нами постає дивовижна, надзвичайна людина — вчений, просвітитель, гуманіст. Вражає в нотатках дослідника те, з якою повагою пише Миклухо-Маклай про тубільців. Зі сторінок щоденника перед читачем постають образи добрих, розумних людей — папуасів. Він щиро милується гнучкістю,

• Під час свого перебування на острові Миклухо-Маклай багато змальовував. На малюнку ліворуч зображений його дім на мисі Айва. На малюнку вгорі — чоловічий будинок у гірському селищі Теньгум-Мана. Така хижка правила за зал засідань. Тут збиралися чоловіки, щоб обговорити важливі справи чи просто відпочити. А на малюнку по центру — папуас Туй, перший тубілець, з яким познайомився Маклай.

стрункістю, грацією рухів тубільців, захоплюється їхньою чесністю, тямущістю, талантом. Не викликало зневаги вченого незграбні кам'яні інструменти, те, що папуаси їдять не ложками, а раковинами, не знають ні сохи, ні плуга. Навпаки, у своєму щоденнику він захоплювався працьовитістю людей, які такими примітивними знаряддями майстерно обробляють землю, а на простій кістці вони здатні створити складний художній орнамент.

Миклухо-Маклай, як міг боровся проти військових сутичок між тубільними племенами. Його авторитет сягав так високо, що він міг помирити два племені, припинити міжусобицю, викликану марновірством. Справа в тому, що міжусобиці в папуасів часто породжувались їхніми віруваннями, зокрема, в те, що смерть людині можуть спричинити її вороги за допомогою магічних заклинань. Нерідко після смерті тубільця родичі й друзі покійного збиралися й обговорювали, у якому селищі і ким саме були зроблені ці магічні заклинання. Тлумачили звичайно довго, старанно перелічуючи всіх ворогів померлого, при цьому не забували і своїх недоброзичливців. Потім, коли досягали згоди щодо «винуватця» смерті, вирушали в похід.

Залишаючи Нову Гвінею, Маклай попереджував папуасів про

• Про високу майстерність тубільців Океанії свідчать їхні вироби. Праворуч зображений розфарбований дерев'яний щит, який використовувався мешканцями Тробріанових островів (Папуа-Нова Ґвінея) під час обрядових танців.

небезпеку, яка чатує на них від работоргівців. Він запросив до себе по два представники від кожного селища: найстарішого і наймолодшого мешканців. «Я пояснив їм, що, ймовірно, інші люди, такі ж білі, як і я, з таким же волоссям, у такому ж одязі прибудуть до них на таких же кораблях, на яких прибув і я, але дуже ймовірно, що це будуть інші люди, не такі, як Маклай... Ці люди можуть захопити їх у неволю... Я порадив їм ніколи не виходити назустріч білим озброєними і ніколи навіть не намагатися вбивати прибульців, пояснюючи їм усю силу вогнепальної зброї порівняно з їхніми стрілами і списами. Я їм радив, що для відвернення лиха з появою судна негайно слід переховувати своїх жінок і дітей у горах». Миклухо-Маклай згодом переконався, що всі його поради були ретельно виконані.

Життєвий подвиг ученого вразив сучасників. Багато вчених і мандрівників, подібно йому, досліджували невідомі землі, ріки, гори, озера. Багато хто, подібно йому, піддавав себе небезпекам і злигодням незвіданих манівців. Але майже всі, хто приходив до тубільців, бачив у них ворогів, чи, принаймні, дикунів, яких слід підкоряти для їхнього ж, мовляв, блага. А Миклухо-Маклай прийшов до папуасів як щирий друг.

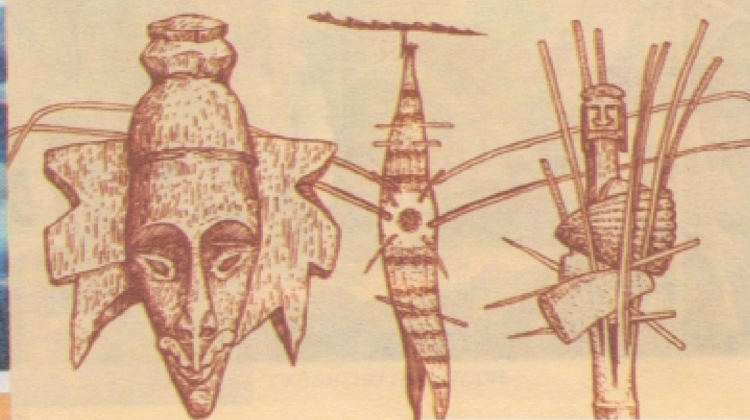

Чи може Маклай померти

Папуаси не могли зрозуміти, як така сухорлява людина з блідим, втомленим обличчям може бути такою безстрашною. Зрештою, цікавість пересилила страх, і одного разу вони наважилися запитати його: «Скажи, Маклай, чи можеш ти померти?»

Маклай на хвилинку замислився, потім узяв важкого списа з гострим наконечником і подав його Саулу, одному з папуасів. «Я зняв капелюх, широкі криси якого закривали моє лице, щоб тубільці могли бачити з виразу мого обличчя, що Маклай не жартує і не моргне, що б там не відбувалося»,— згодом занотував він у своєму щоденнику. Відійшовши на кілька кроків, Миклухо-Маклай сказав: «Подивися, чи може Маклай померти». Мужній вчинок справив враження: папуаси, які вже дуже приязно ставилися до нього, не наважилися провадити ризикований дослід. «Ні, ні!»,— закричав Саул, коли Маклай запропонував йому взяти спис. Він не міг підняти зброю на людину, яка зробила папуасам так багато добрих справ. «Багато з присутніх кинулися до мене, немов бажаючи заслонити мене своїм тілом,— продовжує у своєму щоденнику Миклухо-Маклай.— Постоявши ще трохи перед Саулом, назвав його жартівливим тоном бабою, я знову сів поміж тубільців, що заговорили усі водночас. Відповідь виявилася задовільною: після цього випадку ніхто вже не запитував мене, чи можу я померти».

ТУР ГЕЄРДАЛ:

МАРШРУТАМИ ДРЕВНІХ МОРЕПЛАВЦІВ

До середини XX століття на карті більше не залишилося білих плям, однак це не означало, що всі загадки вже розгадані, всі стежки вже виходжені. Першовідкривачем, дослідником нового типу став норвежець Тур Геєрдал. У своїх подорожах він спробував відтворити ті умови, в яких відбувалися мандри стародавніх мореплавців. Тур Геєрдал на власному досвіді довів всьому світу, що задовго до ери великих географічних відкриттів люди могли долати величезні відстані в океані.

Тур Геєрдал вважав, що сучасний спосіб життя віддаляє людину від природи, тим самим збіднюючи її. У 1937 році молоде подружжя Геєрдалів подалося жити на полінезійський острів Фату-Хіва. Остров'яни приязно прийняли європейців і показали їм дивні наскальні малюнки, на одному з яких зображений «корабель у формі півмісяця з вигнутим днищем та круто загнутими догори носом і кормою, двома щоглами й рядами весел у бортах». Це судно обрисами нагадувало єгипетський очеретяний корабель. Тур Геєрдал замислився над тим, як відбувалися подорожі в давнину. А розповіді тубільців про своїх предків, які нібито прибули в Полінезію зі Сходу, навели його на припущення про їхнє американське походження.

Перевірити цей здогад Тур Геєрдал вирішив сам. На військово-морській верфі Перу був споруджений бальсовий пліт, названий «Кон-Тікі». 27 квітня 1947 року в настільки урочистій обстановці, ніби йшлося про лінкор, пліт був спущений на воду. На борту «Кон-Тікі», окрім Геєрдала знаходилося ще п'ять таких же відчайдух, і папуга. В морських звитягах п'ятеро були дилетантами, окрім штурмана. Подорож повинна була тривати щонайменше 97 днів. Прогнози щодо її результату були найпохмуріші; представники перуанської влади

• *На острові Фату-Хіва Туру Геєрдалу розповіли легенду, в якій йдеться про те, що перші жителі цих островів прибули колись під проводом свого бога-вождя Тікі зі сходу. У Геєрдала виникло припущення — чи не вказують масивні кам'яні статуї, які остров'яни називали «тікі», на існування зв'язку між творцями монументальних скульптур Америки і цих островів. У літературних джерелах Геєрдал знайшов перуанську легенду про правителя Кон-Тікі, що відплив на захід після поразки, якої зазнав у битві з ворогами. На малюнку початку XIX століття зображені ритуальне святилище і скульптурні зображення Тікі на острові Нуку-Хіва (Маркізькі острови).*

навіть зажадали від Геєрдала, щоб той підписав документ, у якому з уряду і морського флоту Перу знімалася будь-яка відповідальність за можливі наслідки плавання у відкритому океані на такому ненадійному судні.

Спочатку відважним мореплавцям довелося сутужно: керувати таким судном виявилося непросто, але потім, по мірі набуття досвіду, вони побачили, що в плота чудові морехідні якості: він немов діє заодно з хвилями. Відстань у 6 435 кілометрів було подолано за 100 днів. На 101-й день плавання, 7 серпня 1947 року, мореплавці досягли атолу Раройя, який входить до складу островів Туамоту. Подорож не обійшлася без жертв: протягом довгого переходу загинув один з членів екіпажу, а саме загальний улюбленець зелений папуга.

Пліт «Кон-Тікі» був споруджений на підставі описів, які залишив лоцман Франсіско Пісарро — Руїс. Основу конструкції становили дев'ять бальсових стовбурів, зв'язаних прядив'яними канатами. Найбільшу й найдовшу колоду, довжиною 13,5 м, поклали в середину, а з її боків — коротші. Таким чином ніс плота злегка видавався вперед. Перпендикулярно до дев'яти великих прив'язали колоди меншого діаметра, а над ними наслали палубу з розщепленого бамбука. Невелику каюту, якщо так можна назвати бамбукову хижу, вкриту банановим листям, розташували ближче до корми. Щоглою слугували дві довгі палі з міцного мангрового дерева. Вгорі вони були зв'язані своїми кінцями. Квадратне вітрило прикрашало зображення древнього інкського божества. Керування здійснювалося за допомогою довгого стернового весла, закріпленого на кормі, та 5 яличних дощок, які правили за кіль.

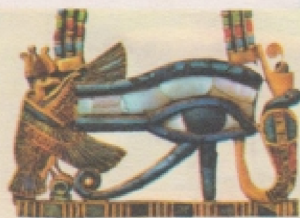

• На фотографії вгорі: очеретяний пліт «Ра-ІІ», на якому в 1970 році Тур Геєрдал перетнув Атлантику.

• Плоти з бальсових колод використовувалися аборигенами перуанського узбережжя задовго до відкриття Америки. Подолавши відстань у 6435 кілометрів, Тур Геєрдал і п'ять його супутників довели, що древнім мореплавцям могли бути підвладні неосяжні океанські простори.

• Древня людина освоїла просування водною стихією, здається, раніше, ніж винайшла колесо. Наскельні зображення первісних суден, таких, як на малюнку вгорі, з'явилися в Єгипті понад 5 тисяч років тому. Тож коли перші фараони почали споруджувати собі велетенські гробниці — піраміди, конструкція папірусних човнів стародавніх єгиптян вже сягнула досконалості. З численних малюнків видно, що команда таких суден налічувала до 50 чоловік. Тривалий час вважалося, що очеретяні плоти були пристосовані лише для відносно спокійного плавання по Нілу. Проте особливості будови цих суден, зокрема, високі корма й ніс, свідчили про їх придатність для дальніх морських, а, можливо, й океанських переходів. Можливість трансатлантичного переходу (тобто плавання через Атлантичний океан) на подібних човнах довів Тур Геєрдал. З допомогою африканців, які мешкали на берегах озера Чад і вміли будувати очеретяні плоти, він за старовинними малюнками створив копію древнього човна (зображеного праворуч внизу), який назвав «Ра» (бог Сонця в давньоєгипетській міфології). Основним матеріалом для виготовлення човна був папірус (внизу ліворуч). Хоча перша спроба виявилася не надто вдалою, проте на наступній, удосконаленій моделі, «Ра-ІІ», відважному досліднику разом з інтернаціональною командою вдалося в 1970 році перетнути Атлантичний океан і досягти острова Барбадос в Карибському морі.

Тур Геєрдал вів щоденник подорожі, і в 1950 році опублікував книгу «Експедиція на «Кон-Тікі», яка стала справжнім бестселером. А фільм, знятий під час плавання, заслужив «Оскара» за «операторську майстерність».

Після експедиції на «Кон-Тікі» Геєрдал написав книгу «Американські індіанці в Тихому океані», в якій доводив можливість морського сполучення між Південною Америкою і Тихоокеанськими островами. Для підтвердження своєї теорії Геєрдал відвідав острів Пасхи. Ще перші мореплавці, які відвідали цей острів у XVIII столітті, звернули увагу на те, що жителі острова відносяться до різних людських рас. В однієї з груп мешканців острова були витягнуті мочки вух, такі ж, як у величезних загадкових кам'яних статуй. Подібна практика витягування вух була поширена в Південній Америці в часи ще до приходу інків. А традиційні перекази острова оповідають, що «довговухі» прийшли зі Сходу. До того ж з'ясувалося, що мешканці острова вміли будувати очеретяні плоти. Це переконало Геєрдала, що «довговухі» з південноамериканського континенту були першими з людей, які оселилися на острові Пасхи. Але в такому разі слід було відповісти на запитання: яким чином вони змогли подолати майже 3000 кілометрів, які відділяють острів від континенту. Це вимагало подальших досліджень.

У 1970 році Тур Геєрдал здійснив ще одне плавання на очеретяному човні «Ра-ІІ». Незадовго до того перший човен, «Ра», пройшовши 480 кілометрів, під час шторму зазнав серйозних ушкоджень. Недоліки, що виявилися під час попереднього плавання, в новій конструкції усунули. Спущений на воду в древньому марокканському порту Сафі човен з інтернаціональним екіпажем у складі восьми чоловік через 57 днів плавання досяг островів Вест-Індії (тобто островів Карибського мо-

ря). Гіпотеза про широкі можливості древніх мореплавців була підтверджена ще раз.

Очеретяний пліт «Тігріс» збудували в Іраку з допомогою індіанців з озера Тітікака. На ньому Геєрдал вирушив у подорож по Індійському океану. Ця подорож довела можливість існування древнього морського шляху між Шумером і цивілізацією Мохенджо-Даро в долині Інду. Дослідник вирішив також дістатися до Сомалі, де, як він гадав, могла знаходитися таємнича земля Пунт, згадувана єгиптянами. Але його планам перешкодили військові дії в цьому регіоні. Тоді Тур Геєрдал спалив пліт на знак протесту проти жорстокості сучасного світу. «Розміри нашої планети непорівнянні з величиною очеретяного плоту, який переніс нас через океан, а проте їй загрожує така ж небезпека, якщо люди, що на ній живуть, не усвідомлять необхідність розумного співробітництва для порятунку себе і нашої спільної цивілізації». Писати і подорожувати відважний норвезький мандрівник продовжував до глибокої старості.

Загадки острова Пасхи

Острів Пасхи — один з найвідлюдніших населених островів у світі, привертає загальну увагу своїми неповторними археологічними пам'ятками. Понад півтори тисячі років тому на вкритий лісами острів припливло кілька човнів з чоловіками і жінками. Спершу їм довелося валити ліс, щоб розчистити землю для своїх кам'яних жител. Вони поклонялися Сонцю і тому на вершині найвищого вулкана побудували сонячну обсерваторію. Усередині своїх «храмів» вони вміщували витесані з каменю зображення людей. Як статуї, так і техніка кам'яної кладки були напрочуд схожими на древньоперуанські. Згодом культові споруди прийшли в занепад, бо жителі, здається, залишили острів.

Друга хвиля поселенців з'явилася на острові приблизно в 1100 році. Її представники протягом майже 600 років висікли понад шістсот статуй. Вони поклонялися своїм покійним предкам, і кожне наступне покоління прагнуло перевершити своїх попередників розмірами нових пам'ятників. Для своїх величезних статуй жителі острова споруджували платформи-«аху» і на них, спиною до моря, встановлювали кам'яні фігури. Біля підніжжя кам'яних велетів знаходилися склепи. Розміри статуй вражають: найбільша (незакінчена) велетенська постать сягає висоти семиповерхового будинку. А острів на той час став зовсім голим: пожежі знищили рештки лісів.

Потім на острові з'явилися полінезійці. Приплившии на острів, вони знайшли його вже заселеним іншим народом, «довговухими». «Коротковухі» стали допомагати «довговухим», разом вони висікали велетенські статуї. Але по двохстах роках мирного співіснування несподівано спалахнула громадянська війна. Врешті-решт плем'я «коротковухих» перемогло і знищило майже всіх «довговухих». Напевне, «коротковухі» увічнили свою перемогу, поваливши всі статуї. Саме нащадків «коротковухих» і побачив Роггевен серед руїн загиблої культури на голих берегах острова Пасхи.

МАНДРУЙМО РАЗОМ!

За обкладинкою цієї книжки на тебе чекають першопрохідці, разом з якими ти зможеш пройти неходженими стежками, зробити відкриття, розсунути для себе обрії знань про те, коли і як люди стирали «білі плями» з карти нашої планети.

